

Âlûsî ve *Rûhu'l-Meânî*'si

Alican DAĞDEVİREN*

Giriş

Asr-ı Saadetten günümüze Kur'an-ı Kerim'in manalarını açıklamayı gaye edinen mümtaz şahsiyetler hep bulunagelmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Bağdat'ta yaşamış, XIX. yüzyılın meşhur simalarından müfessir Âlûsî de Irak'ın yetiştirmiş olduğu ve Kur'an tefsiri alanında temayüz etmiş âlimlerden biridir. Birçok ilim dalında pâyeye edinmiş ve eser vermeye muvaffak olmuştur. Yaşadığı çağda en yüksek makam olan Bağdat müftülüğüne atanmıştır. Daha sonra Kur'an-ı Kerim tefsiriyle meşgul olmuş ve telif ettiği *Rûhu'l-meânî* isimli eseriyle İslâm âleminde tefsir otoriteleri arasında genel kabul görmüştür.

Kur'an-ı Kerim tefsiri denilince ismi ilk akla gelen kaynaklarla birlikte zikredilen Âlûsî'nin *Rûhu'l-meânî* adlı eserinin tefsir külliyatı içinde önemli bir yeri vardır. Bu eser, müellifinin tüm ilmî kudretini ortaya koyarak rivayet ve dirayet yönüyle selefin görüşlerini bir araya getirdiği bir tefsirdir. Âlûsî, tefsirinde, ulemanın görüşlerini, tenkitçi hür bir bakış açısıyla, kabiliyet ve zihin kuvvetine dayalı bir tercih süzgecinden geçirerek bir araya getirmiştir. Ayrıca âyetlerin sonunda yaptığı işârî yorumlar sebebiyle de tefsirler arasında temayüz etmiş bir eser olan *Rûhu'l-meânî* değerli bir tefsir ansiklopedisidir.

I. Hayatı

A. Doğumu ve Ailesi

İsmi, Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî el-Bağdâdî'dir.¹ Künyesi kaynaklarda "Ebu's-Senâ", lakabı ise "Şihâbuddin" olarak geçmektedir.²

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı (Bu makale, tarafımızdan 1996 yılında SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulmuş olan "Âlûsî, Kişiliği ve Tefsiri" isimli yüksek lisans tezinin özetlenerek gözden geçirilmesi suretiyle hazırlanmıştır).

1 Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, Şam 1957, c. 3, s. 815; Hayruddin ez-Zirikli, *el-Â'lâm Kâmûsu terâcim li eşhuri'r-ricâl*, Beyrut 1969, c. 8, s. 54.

2 Kehhâle, *a.g.e.*, c. 3, s. 815; Zirikli, *a.g.e.*, c. 8, s. 53; Şihâbuddin Mahmûd el-Âlûsî, *Şehiyyu'n-neğam fi tercemeti Şeyhi'l-Islâm Ârifî'l-Hikem* (nşr. Dr. Muhammed el-İd el-Hatrâvî), Beyrut: Muessesetu'Ulûmî'l-Kur'an, 1953, s. 13; Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara: ➤

Müelli n dedeleri, Hülâgu'nun Bağdat'ı istilâsı üzerine Bağdat'tan göçerek Âlûs denilen adaya yerleşmiştir. Bağdat yakınında, Fırat Nehri üzerinde yerleştikleri bu adaya nispetle Âlûsî diye meşhur olmuşlardır.³ Âlûsî'nin nesebi, baba tarafından Hz. Hüseyin'e, anne tarafından Hz. Hasan'a kadar ulaşmaktadır.⁴ Bağdat'ın köklü, salih, mütedeyyin ve çok sayıda meşhur âlim yetiştirmiş bir ailesinden olan Ebu's-Senâ Şihâbuddin Mahmûd el-Âlûsî, 14 Şaban 1217 / 10 Aralık 1802 yılı, Cuma günü Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.⁵

Âlûsî, ilim hayatına erkenden atılmasına zemin hazırlayan bir aile ortamında, kitap dolu bir yuvada, babasının okuduğu Kur'an seslerini işiterek dünyaya gelmiştir.⁶ Babası Abdullah, Bağdat'ta Ebû Hanife Camii'nde kırk yıl müderrislik yapmıştır. Ayrıca Reîsü'l-Müderrisîn olarak Şehid Ali Paşa Medresesi'nde dört yıl ders vermiştir. 1246/1830 yılında taun hastalığı sebebiyle Bağdat'ta vefat etmiştir. Yaklaşık seksen yıl yaşamış ve Şeyh Ma'rif el-Kerhî Kabristanlığı'na defnedilmiştir.⁷ Kaynaklarda "saliha bir kadın" olarak nitelendirilen annesi Fatıma, Âlûsî küçük bir çocukken vefat etmiştir.⁸

B. Çocukluğu ve Tahsili

Âlûsî, küçük yaşından itibaren Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeye başlamıştır. Beş yaşına ulaştığında üstün zekâ belirtileri kendini göstermeye başlamış ve henüz Kur'an-ı Kerim'in hıfzını tamamlamadan, Arapça kitaplarından bazı bölümler ezberlemiştir.⁹ *el-Ecrûmiyye* ve İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si gibi nahiv kitaplarını ezberlediğinde ise henüz yedi yaşındadır.¹⁰

Reîsü'l-Müderrisîn olan babası, Âlûsî'nin öğrenimini bizzat kendisi üstlenmiştir.¹¹ Babasından yeteri miktarda Arap dili, Hanefî ve Şa î fıkhı, mantık ve hadis kitaplarından bazı bölümler tahsil etmiştir.¹² Asrının ilimlerinden de bir bölüm tahsil etmek suretiyle pozitif ilimlere de vâkıf olma yoluna

DİB Yayınları, 1960, s. 565; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirân*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1972, c. 1, s. 352.

3 Kehhâle, *a.g.e.*, c. 3, s. 815; Mahmûd Şukrî el-Âlûsî, *el-Misku'l-ezfer*, Bağdat 1930, s. 24; Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 352.

4 Şihâbuddin Mahmûd el-Âlûsî, *Ğarâibü'l-iğtirâb ve nuzhetu'l-elbâb*, Bağdat: Şâbender, 1909, s. 106; Şukrî, *Misku'l-ezfer*, s. 31; Bilmen, *a.g.e.*, s. 565.

5 Âlûsî, *Ğarâib*, s. 5; Şukrî, *Misku'l-ezfer*, s. 23; Bilmen, *a.g.e.*, s. 565; Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 352.

6 Âlûsî, *Şehiyu'n-neğam*, s. 22.

7 Şukrî, *Misku'l-ezfer*, s. 4.

8 Muhsin Abdulhamid, *el-Âlûsî mufessiran*, Bağdat: Matbaatu'l-Meârif, 1969, s. 41.

9 Abdulfettah Şevvâf, *Hadîkatu'l-vurûd*, Mektebetu Hâşim el-Âlûsî, ts., s. 7.

10 Âlûsî, *Ğarâib*, s. 6; Abbâs Azzâvî, *a.g.e.*, Bağdat 1958, s. 12.

11 Âlûsî, *Şehiyu'n-neğam*, s. 22.

12 Âlûsî, *Ğarâib*, s. 6; Şevvâf, *Hadîkatu'l-vurûd*, s. 9.

gitmiştir.¹³ Bütün bu ilimleri on yaşından önce, kelâm ilmini ise on üç yaşında tahsil ettiğini görüyoruz.¹⁴

Âlûsî, asrının önde gelen ilim adamlarının meclislerine katılmış ve onlardan dersler almıştır.¹⁵ On üç yaşında iken “rahle-i tedris”inde karar kıldığı hocası Musullu Alaeddin Efendi onun ilim hayatında büyük önem taşır. Alaeddin Efendi’den uzun süre dersler okumuş ve icazet almıştır.¹⁶ Kendisine rivayet ve dirayet ilimlerinin inceliklerini anlaması hususunda en büyük yardımcı olan bu hocasıyla süren tahsil hayatı on dört yılı bulmuştur.¹⁷ Uzun süren bu tahsil hayatından sonra h. 1241 yılı Muharrem ayının başlarında (Ağustos 1825) icazet almıştır.¹⁸

Daha çocukluğunun ilk devrelerinde başlayan ilim hayatı, Âlûsî’nin ulaştığı ilmî seviyede büyük rol oynamıştır.¹⁹ Torunu Mahmûd Şukrî, dedesinin dâhi bir kişilik ve keskin bir zekâ sahibi olduğunu ifade ederken, onun tetkik ve tahkik gücünden de övgüyle bahsetmektedir. Sevimli kişiliği, kul hakkına riayeti, vefakârlığı, üstün yaratılışlı oluşu, ibadete ve istiğfara düşkünlüğü, güzel ahlâkı ve çok sabırlı oluşu da onu anlatırken bahsettiği özellikleri arasındadır.²⁰ Büyük hoşgörüsü, yiyecek ve giyeceğini öğrencileriyle paylaşmaya varacak kadar cömertliği elimize ulaşan bilgiler arasında yer almaktadır.²¹

İlmî çalışmalarının yoğunluğuna rağmen toplumdan soyutlanmamış, aksine toplumla iç içe, sosyal hayata iştirak eden âlim ve zahit bir kişi olmuştur. Bağdat’taki ilmî hayat ve krî hareket onunla canlılık kazanmıştır.²²

Allah (c.c.)’ın emirlerini insanlara tebliğ etmek ve insanları doğru yola iletmek maksadıyla yaptığı vaazlar tam hede ne ulaşmıştır. Fârûkî, Âlûsî’nin vaazının tesirinden bahsederken “taşa nakış işleme” benzetmesini yapmaktadır.²³ Hutbe ve risaleleri de unutulmaz güzelliktedir. Fakat büyük çoğunluğu muhafaza edilememiştir.²⁴ İlmî kudreti ve edebî yönü Âlûsî’nin kişiliğini abideleştirmiştir.

13 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 22.

14 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 6.

15 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 6-8; Şevvâf, *Hadîkatu'l-vurûd*, s. 11-12.

16 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 42.

17 Enver Cundî, *Terâcimu'l-âlâmi'l-muâsırîn fi'l-âlemi'l-İslâmî*, Kahire 1970, s. 481.

18 Azzâvî, *a.g.e.*, s.18.

19 Âlûsî, *Şehiyyu'n-neġam*, s. 22.

20 Şükri, *Misku'l-ezfer*, s. 10-13.

21 Bkz. Âlûsî, *el-Makâmât*, Kerbelâ 1863, s. 48; *Şehiyyu'n-neġam*, s. 102; Zehebî, *a.g.e.*, I, 353.

22 Âlûsî, *Şehiyyu'n-neġam*, s. 13.

23 Şükri, *Misku'l-ezfer*, s. 12.

24 Şükri, *Misku'l-ezfer*, s. 11.

C. Hocaları

1. Babası Abdullah Efendi: Büyük bir ilim adamı ve İmam-ı Âzam Medresesi'nde kırk yıl görev yapmış kıymetli bir müderristir.²⁵ Âlûsî, tahsil hayatının ilk devresini babası Abdullah'ın yanında tamamlamıştır.²⁶

2. Molla Hüseyin el-Cubûrî: Âlûsî, muttaki ve salih bir kişi olarak nitelendirdiği bu hocasından, ciddî bir Kur'an eğitimi aldığını ifade etmektedir.²⁷

3. Seyyid Ali b. Seyyid Ahmed: Âlûsî'nin amcasının oğludur. Âlûsî, kendisinden *Adudiyye* üzerine yazılmış Kuşçu Şerhi'ni okumuştur.²⁸

4. Seyyid Muhammed Emin b. Seyyid Ali: Arap dilini edebî konuşmada ve beyan ilminde mahirdir. Âlûsî, Seyyid Muhammed Emin'den *Şerhu'l-Vad'iyye* adlı *Adudiyye Şerhi*'ni okumuştur.²⁹ Seyyid Muhammed, 1246/1830 yılında vefat etmiştir.³⁰

5. Abdulaziz Şevvâf: Âlûsî, dirayetli bir ilim adamı ve faziletli bir kişi olarak nitelendirdiği bu hocasının, Arap dilinde ikinci Sîbeveyh olarak nitelendirilebileceğinden bahseder.³¹ Şevvâf, 1246/1830 yılında vefat etmiştir.³²

6. Alaeddin Ali Musullu: Bağdat'taki Atike Hâtun Medresesi'nin ilk müderrisidir. Birçok telif eseri vardır.³³ Âlûsî, kendisinden icazet alıncaya ve eğitim-öğretimindeki son aşamaya gelinceye kadar yanında kaldığını söyler. Hocasının ilimdeki üstünlüğünü anlatmak için bir teşbih yaparak hocasını bir ilim güneşine, diğer âlimleri de yıldızla benzetir.³⁴

7. Ziyâeddin Hâlid Nakşibendî: Ehl-i sünnet üzere olmaya aşırı düşkün, büyük bir âlim ve zahit bir kişidir. Nakşibendî tarikatının şeyhlerindedir. Âlûsî, onun, zamanının bir tek saatini bile, ilmî bir meselenin çözümü veya ibadet etmek dışında geçirmedeğini söyler. Hocası için "Biz, onun bir benzerini görmedik, öyle zannederim ki, o da kendi benzerine rastlamamıştır" der.³⁵

25 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 13.

26 Şükrî, *Miskû'l-ezfer*, s. 3-4.

27 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 7-8.

28 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 5-6.

29 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 8.

30 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 56.

31 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 7; *Şehiyyu'n-neğam*, s. 23.

32 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 56.

33 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 57.

34 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 9.

35 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 17-18.

Âlûsî, bu hocasından sıfatlar konusu ve tasavvuf sahasında istifade etmiştir. Nakşibendî, 1242/1826 yılında Şam'da vefat etmiştir.³⁶

8. Şeyh Ali Suveydî: Selef akidesine mensup, Vehhâbîlik ithamından uzak bir akideye sahiptir. Âlûsî, hocasını tanıtırken, ondan daha güçlü bir hadis hafızını, telaffuzu daha tatlısını, vaazı daha güzelini, dili daha anlaşılırını, beyanı daha açığını ve daha vakurunu görmediğini ifade eder.³⁷ Âlûsî, hocası Suveydî'den, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Şerhu'n-Nuhbe* adlı eserini okumuştur. Suveydî, 1237/1821 yılında Şam'da vefat etmiştir.³⁸

9. Yahya el-İmâdî: Muasırları arasında ilimde lider ve fazilet ehli olarak tanınmıştır. Şa î fıkhında otorite olarak kabul edilmiştir.³⁹ Âlûsî, hocasından tefsir, hadis, fıkıh, rivayet ve dirayetle ilgili ilimlerden icazet aldığı belirir.⁴⁰ Hocası için ilim hususunda âlimlerin en bilgini olduğunu söyler.⁴¹ İmâdî, hicrî 1250'li yıllarda vefat etmiştir.⁴²

10. Abdullah el-Ömerî: Âlûsî, kendisinden kıraat okumuştur. Ebu Amr, İbn Kesir ve Na 'in kıraatlerini almıştır. Ömerî, 1297/1879 yılında vefat etmiştir.⁴³

11. Şeyh Abdurrahman el-Kuzberî: Âlûsî'ye rivayet ve dirayet ilimlerine dair isnadı uzun ve tam bir icazet vermiştir.⁴⁴ 1262/1846 yılında vefat etmiştir.⁴⁵

12. Şeyh Abdullatif: Beyrut Müftüsü Ali Efendi'nin oğludur.⁴⁶ Âlûsî'ye aklî ve naklî ilimlere dair icazet vermiştir. İcazet verdiği ilimlerin senedini de büyük İslâm âlimlerine varıncaya kadar zikretmiştir. Beyrut'ta 1260/1844 yılında vefat etmiştir.⁴⁷

13. Şeyhülislam Arif Hikmet: Âlûsî, tefsirini Abdülmecid'e takdim için İstanbul'a geldiğinde kendisiyle karşılaşmıştır.⁴⁸ O zaman Arif Hikmet, Hilâfet

36 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 57.

37 Âlûsî, *Çarâib*, s. 16.

38 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 58.

39 Âlûsî, *Çarâib*, s. 19.

40 Şevvâf, *Hadikatu'l-vurûd*, s. 205.

41 Âlûsî, *Çarâib*, s. 19.

42 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 59.

43 Âlûsî, *Neşvetu's-şemûl fi's-seferi ilâ İslâmbul*, Bağdat 1878, s. 7.

44 Âlûsî, *Çarâib*, s. 19.

45 Zirikli, *a.g.e.*, c. 6, s. 110.

46 Âlûsî, *Çarâib*, s.19.

47 Zirikli, *a.g.e.*, c. 6, s. 183.

48 Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1927, s. 149; Cundî, *Terâcimü'l-âlâm*, s. 482.

merkezinin başkentinde Şeyhülislam olarak bulunmaktadır.⁴⁹ Âlûsî, İstanbul'a geldiğinde Arif Hikmet'ten teberrüken icazet almıştır.⁵⁰

Ayrıca Âlûsî, Hacı Derviş, Molla Rasûl Şevkî ve Hafız Muhammed b. Ahmed gibi isimleri de hocaları arasında zikreder.⁵¹

D. İstanbul Seyahati

Âlûsî, 1267/1850 yılında İstanbul'a gelmiştir.⁵² İstanbul'a gelmesine zahiren tefsirinin sebep olduğunu, hakikatte ise başka sebeplerin bulunduğunu ifade etmiştir.⁵³

Müellif o günün şartları içinde Bağdat'tan İstanbul'a seferin "ateşten bir parça" olduğunu bildiği halde, gitmekten başka çaresi olmadığını ifade eder.⁵⁴ Nitekim Bağdat Müftülüğü'nden azledilmiş, Mercan Vakfı Mütevelliliği görevine son verilmiş, nihayet geçim sıkıntısı çekecek kadar mahrum ve mağdur olmuştur.⁵⁵ Yazmakta olduğu tefsirini de vesile kılarak, içinde bulunduğu durumu İstanbul'a anlatmak üzere, tefsirini tamamlamaya karar verir.⁵⁶ Âlûsî, yazmakta olduğu tefsirinin bir kısmını Sultan Mahmûd Kütüphanesi'ne hediye etmiş, daha sonra yazdığı üç cildi de Sultan Abdulmecid'e ithaf etmiştir. Kalan iki cildini de tamamlayarak 1267/1850 yılında bu yolculuğa çıkmıştır.⁵⁷

Musul, Ceziret-i İbn Ömer,⁵⁸ Diyarbakır, Erzurum, Sivas, Tokat ve Samsun'a ziyaretleri ve ilmî meclislerinden sonra İstanbul'a ulaşır.⁵⁹ Hamdi Paşa'nın konağına iner.⁶⁰ Daha sonra da Şeyhülislam Arif Hikmet ile karşılaşır, tefsiri kendisine takdim eder.⁶¹ Arif Hikmet, tefsiri Bâb-ı Âlî'ye götürüp takdim etmesini ister. Âlûsî de tefsiri müsteşar Fuad Bey'e takdim eder. Evrak Müdürü Cemil Bey vasıtasıyla tefsiri sadrazam Reşid Paşa'ya iletilirken, Âlûsî de sadrazam ile görüşme imkânı bulur.⁶² Sadrazam Reşid Paşa, Âlûsî'nin kemalini ve

49 Âlûsî, *Ėarâib*, s. 276-297.

50 Bilmen, *a.g.e.*, s. 565.

51 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 13.

52 Âlûsî, *Ėarâib*, s. 2.

53 Bilmen, *a.g.e.*, s. 570.

54 Âlûsî, *Ėarâib*, s. 25.

55 Âlûsî, *Ėarâib*, s. 24-25.

56 Âlûsî, *Ėarâib*, s. 25.

57 Âlûsî, *Ėarâib*, s. 25.

58 Musul yakınındaki bu şehir; Musul'un Barkaid nahiyesinden Abdulaziz b. Ömer et-Tağlibi tarafından kurulduğu için "İbn Ömer yarımadası" anlamına gelen bu isimle anılmıştır. Bu yer şimdi Şırnak iline bağlı Cizre olarak bilinen ilçedir.

59 Âlûsî, *Ėarâib*, s. 66, 95, 100-104.

60 Âlûsî, *Ėarâib*, s. 106.

61 Âlûsî, *Ėarâib*, s. 117.

62 Âlûsî, *Ėarâib*, s. 118-119.

güzel ahlâkını beğenir, onu misafirhaneye yerleştirir. Âlûsî, burada kaldığı süre içinde samimi dostlarıyla görüşme imkânı bulur, bu dostları Âlûsî'nin içinde bulunduğu durumu sadrazama arz ederler ve daha evvel mütevellisi bulunduğu Mercan Vakfı'nın yarısı kendisine iade edilir.⁶³

Âlûsî, sadrazam Reşid Paşa ile ve müsteşarı Fuad ile görüşmüş, her ikisinin de gösterdikleri ilgi ve hoş sohbetten son derece memnun olmuştur.⁶⁴ Fakat yine de tam anlamıyla problemini çözmeden memleketine dönmeye mecbur kalmıştır.⁶⁵ Bağdat'a dönüşü iki yıl sonra, 1269/1852 yılı Rebiyülevvel ayının on beşi Perşembe günü olmuştur.⁶⁶

Âlûsî'nin İstanbul seyahati hem kendisi için, hem de ilim dünyası için önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu seyahati sırasında Bağdat'ta görüştüğü eski dostlarıyla dostluklarını tazelemiş ve baba dostlarıyla görüşmüştür. İlim dünyasına ise, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki siyasi, sosyal ve dinî yaşamına dair bilgiler ihtiva eden *Ġarâibü'l-iġtirâb*, *Neşvetü'l-ş-şümûl*, *Neşvetü'l-müdâm* ve *Şehiyyü'n-neġam fî tercemet-i Şeyhi'l-İslâm Ârifî'l-Hikem* olmak üzere dört kıymetli eser kazandırmıştır.⁶⁷

E. İlmî Faaliyetleri

Küçük yaşından itibaren başlayan tahsil hayatı bir süreklilik arz etmiş ve Âlûsî'ye kısa sürede müderrislik unvanı kazandırmıştır. Yirmi bir yaşına ulaştığında, Bağdat ulemasının da toplandığı görkemli bir günde hocası Musullu Alaeddin Efendi'den icazet almıştır.⁶⁸

Numan Bacacı'nın medresesinde müderrislik,⁶⁹ Emin Bacacı'nın yaptırdığı medrese ve camide hatip ve vaizlik yapmıştır.⁷⁰ Ayrıca Merhum Hacı Molla Abdulfettah Mescidi'ndeki öğretim faaliyetleri yanında, Mescid-i Kameriyye, Mescid-i Nefise Hanım ve Mercan Camii'nde dersler vermeye devam etmiştir.⁷¹

Âlûsî, Abdulġanî Cemil'in (1780/1861) Bağdat Hanefî Müftülüğü zamanında Fetva Emni olarak tayin edilmiş ve yine Kadiriyye Medresesi'nde müderris olarak göreve başlamıştır.⁷²

63 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 48.

64 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 118-119.

65 Şerâfettin Yaltkaya, "Âlûsî", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Basımevi, 1978, I, 391.

66 Bilmen, *a.g.e.*, s. 571.

67 Âlûsî, *Şehiyyü'n-neġam*, s. 28.

68 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 20.

69 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 20; Muhammed Behcet Eserî, *Â'lâmü'l-'Irâk*, Kahire 1945, s. 22.

70 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 20.

71 Şevvâf, *Hadikatu'l-vurûd*, s. 20-22; Azzâvî, *a.g.e.*, s. 27.

72 Şevvâf, *Hadikatu'l-vurûd*, s. 22-24; Azzâvî, *a.g.e.*, s. 27.

Vezir Ali Rıza Paşa tarafından, Bağdat'ın önde gelen ilim adamları dışında başkalarına verilmeyen Mercan Vakfı Mütevellisi olmakla mükâfatlandırılmıştır. Ayrıca Sultan tarafından kendisine Saltanat-ı Dâr-ı Aliyye Müderrisliği unvanı verilmiştir.⁷³ Hicrî 1248 yılında Bağdat'ın Hanefî Müftüsü olmuştur.⁷⁴

Âlûsî'nin, buraya kadar sıralamış olduğumuz hizmetlerine, yazmış olduğu eserlerini, yetiştirmiş olduğu talebelerini de kattığımızda adeta tüm ömrünü ilme vakfettiğini görürüz. Ayrıca kendi neslini devam ettirecek olan her biri ilimle mücehhez beş erkek evladını ve bu çalışmayı yaparken kendi eserlerinden istifade ettiğimiz torunlarını da hesaba kattığımızda, Âlûsî'nin ilme olan hizmetleri tüm açıklığıyla gözler önüne serilmiş olur.

F. Ölümü

Âlûsî, 25 Zilkade 1270 / 18 Ağustos 1854 Cuma günü ruhunu teslim etmiştir.⁷⁵ Cenazesini meşhur talebesi Muhammed Emin yıkamıştır. Âlûsî'nin ölüm günü, cenazesine büyük bir kalabalığın katıldığı büyük bir gün olmuştur.⁷⁶ Cenaze namazını büyük bir Hanefî cemaati kılmış, bunu Şa i cemaati takip etmiştir. Birçok İslâm ülkesinde de gıyabi cenaze namazı kılınmıştır. Merhum, Bağdat'ta Şeyh Ma'rif el-Kerhî Kabristanlığı'na defnedilmiştir.⁷⁷

II. İlmî Şahsiyeti

Âlûsî, çeşitli ilim dallarında eserler vermiştir. Bilhassa ilmî kudret ve otoritesini *Rûhu'l-meânî* adlı tefsirinde ortaya koymuştur.⁷⁸

A. İlmî Kudreti

Âlûsî, Irak'ın yetiştirmiş olduğu yüksek âlimlerden biridir.⁷⁹ Zekâ ve tefekkürdeki dehası ile tanınmaktadır.⁸⁰ Hafızasının kendisini hiç yanıltmadığı ve en zor meseleleri bile halledecek krî güce sahip olduğu elimize ulaşan bilgiler arasında yer almaktadır.⁸¹ Küçük yaşında başladığı tahsil hayatıyla da bu parlak zekâ ve kabiliyeti değerlendirmiş, kendi sahalarında otorite olmuş kültürlü ilim adamlarından dersler almıştır.⁸² Kısa sürede Irak'ta ilimde alem olmuştur.⁸³

73 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 24.

74 Zirikli, *a.g.e.*, c. 8, s. 53; Âlûsî, *Ġarâib*, s. 25.

75 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 4-5; Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 354.

76 Şukrî, *Miskû'l-ezfer*, s. 20.

77 Corci, *Terâcim*, s. 163.

78 Şukrî, *Miskû'l-ezfer*, s. 16; Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 355.

79 Bilmen, *a.g.e.*, s. 565; Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 352.

80 Şukrî, *Miskû'l-ezfer*, s. 10.

81 Şukrî, *Miskû'l-ezfer*, s. 11; Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 353.

82 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 5-19.

83 Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 352.

Arap dilinin çeşitli sahalarında, tefsir, hadis, fıkıh ve usul bilgisi gibi naklî ilimlerde, mantık, felsefe, astronomi ve kelâm gibi aklî ilimlerde icazetler almıştır.⁸⁴

Birçok ilim dalında temayüz etmiş olan Âlûsî, çeşitli ilim dallarında eser vermeye muvaffak olmuştur. Bilhassa ilmî kudret ve otoritesini *Rûhu'l-meânî* adlı tefsirinde ortaya koymuştur.⁸⁵ Bu tefsir hakkında âlimler ve edipler övgü dolu sözler söylemişlerdir. Bağdat'ın en başarılı edebiyatçılarından olan Muhammed ez-Zehâvî, Âlûsî'nin, üstünlüğünü belgeleyen birçok eserinin olduğunu, bu eserler arasında *Rûhu'l-meânî*'nin farklı ve önemli bir yeri olduğunu vurgular. Böyle ölümsüz bir eser meydana getirdikten sonra ölümden korkmaya gerek kalmadığını, böyle bir eserle, insanın isminin sonsuza kadar yaşayacağını ifade eden sözler söyler.⁸⁶

Mahmûd Şukrî'nin "O'nun ilim ve araştırmaya olan raġbeti, yaşantısı ve hayatına olan raġbetinden daha fazlaydı. Zaten temiz kişiliġi de ilim elde etme ve ilmin gölgesinde gölgelenmek üzere yaratılmıştı. O'nun ilim ve ilimle olan meşguliyeti 'kalıcı olan saadet yurduna' göçünceye kadar artmaya devam etmiştir" şeklindeki sözleri,⁸⁷ Âlûsî'nin ulaştığı payedeki fitrî unsuru ifade etmektedir.

B. Edebî Yönü

Âlûsî, ilmî kişiliġi yanında, edip, şair bir zattır. Özellikle nesri pek selis, tatlı bir üslûba ve ahenge sahiptir. Yazıları yüksek Arap edebiyatçılarına özgü bir fesahat ve belagati hâiz bulunmaktadır.⁸⁸ Bağdat Üniversitesi Arap dili bölümü profesörlerinden Mustafa Cevâd, Âlûsî'nin *Keşfu't-turra a'ni'l-ğurra* adlı eserinden bahsederken, onun bu eseriyle Arap dilinde Harîrî'yi geçtiğini öne sürer.⁸⁹

Cinas, istiâre ve teşbih gibi edebî güzelliklere önem vermiştir. Bunu tefsiri başta olmak üzere bütün eserlerinde uygulayarak göstermiştir.⁹⁰

84 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 5-19, 276-297.

85 Şukrî, *Miskû'l-ezfer*, s. 16; Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 355.

86 Bilmen, *a.g.e.*, s. 566.

87 Âlûsî, *Şehiyu'n-neġam*, s. 24.

88 Bilmen, *a.g.e.*, s. 569.

89 Mustafa Cevâd, *el-Mebâhisu'l-luġaviyye fi'l-'Irâk*, Kahire: ed-Dirâsâtu'l-Arabiyye, 1955, s. 51.

90 Bkz. Şihâbuddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's- sebi'l mesânî* (bundan sonra *RM*), Beyrut: Dâru İhyai't-Turasil Arabî, ts., c. 8, s. 131; *Ġarâib*, s. 205. ➤

C. Muasırları Arasındaki İlmî Konumu

Âlûsî, en yüksek ilmî makamlara kısa sürede ulaşmış bulunan ilim adamlarındandır. Bunda çok güçlü bir hafıza, keskin bir zekâ, ilmî havayı daha küçük bir yaşta teneffüs etmesini sağlayacak bir aile ortamında dünyaya gelmesi büyük rol oynamaktadır.⁹¹

Âlûsî, henüz gençlik yıllarında çeşitli medreselerde görev yapmış ve müderrislikte ön sıraları almıştır.⁹² Yaşadığı çağda ilmî ve dinî en yüksek makam olan Bağdat müftülüğüne atanmıştır.⁹³ Daha sonra Kur'an-ı Kerim tefsiriyle meşgul olmuş ve telif ettiği bu tefsiri sayesinde İslâm âleminde tefsir otoriteleri arasında ismi zikredilmiştir.⁹⁴ Şöhreti dört bir yanda yayılmıştır. Arif Hikmet başta olmak üzere asrının ilim adamları tarafından övgü dolu sözlere mazhar olmuştur. Vezir Ali Rıza Paşa'nın "Şayet bu şahıs İstanbul'da olsa, şüphesiz Şeyhülislam olurdu." sözü de kendisi hakkında söylenmiş övgü dolu sözler arasında yer almaktadır.⁹⁵

Şüphesiz Âlûsî'nin ilmî konumu, onu, insanların gözünde yüceltmiş, ona büyük bir mevki kazandırmış ve kendisini, Bağdat uleması arasında mümtaz bir şahsiyet yapmıştır. Bu yönleri, asrının allâmesi olarak kabul edilen *Reddu'l-muhtâr ale'd-Durri'l-muhtâr* sahibi İbn Âbidin ve Âlûsî'den önce Bağdat Müftüleri olan Abdulğani Cemil Efendi, Muhammed Said Efendi tarafından tasdik edilmiş ve onların hüsn-i muamelelerine muhatap olmuştur.⁹⁶

Âlûsî'ye çağdaşı olan ilim adamları tarafından takılan birçok lakap da, onun ilmî konumunu ortaya koyar: "Irak Ulemasının Şeyhi", "ittifakla bütün ilimlerde tek", "zamanının büyük şahsiyeti", "müfessirlerin sonuncusu", "Irak âlimlerinin en bilgini" ve "tüm insanlığın müftüsü" gibi lakaplar Âlûsî'nin ilmî kişiliğini ifade etmeye çalışan muasırları tarafından kendisine verilmiş lakaplardan bazılarıdır.⁹⁷ Günümüzde ise onun ilmî kişiliği, tefsirdeki konumu için övgü dolu sözler ve lakaplarla kendisini tavsif etmeye gerek yoktur. Zira Âlûsî isminin zikredilmesi kendisini iltifatların zikrinden müstağni kılar. Çünkü, Âlûsî ismi artık tefsirde alem olmuştur.

91 Âlûsî, *Şehiyyu'n-neğam*, s. 22; Şukrî, *Misku'l-ezfer*, s. 10.

92 Şevvâf, *Hadikatü'l-vurûd*, s. 20.

93 Âlûsî, *Çarâib*, s. 23-24.

94 Âlûsî, *Çarâib*, s. 127.

95 Âlûsî, *Çarâib*, s. 23.

96 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 81.

97 Şukrî, *Misku'l-ezfer*, s. 5-6.

III. Eserleri

Gündüzlerini öğretim ve fetva ile geçiren Âlûsî, gecenin belirli vakitlerini eser telifine ayırmıştır. Birçok sahada eserler vermiş son derece velûd bir ilim adamıdır. Eserlerini kısaca şu şekilde ele almamız mümkündür:

A. İlmî Eserleri

1. *Havâşî Şerhi'l-Katr*⁹⁸

Âlûsî'nin, *Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ* isimli nahiv kitabı üzerine yazmış olduğu bir şerhtir. On üç yaşında yazdığı bu şerhi tamamlayamamıştır. Şerh, daha sonra müellifin oğlu Numan Hayreddin tarafından *et-Târîf ve't-tâlid fî ikmâli hâşiyeti'l-vâlid* ismiyle tamamlanmıştır.⁹⁹

Âlûsî, İbn Hişâm'ın değindiği konuları açıklama ve illet bildirme ve nahivcilerin görüşlerini nakletme yönleriyle ele alır. Bazen İbn Hişâm'ın değindiği konuların dışına çıkarak notlar ekler.¹⁰⁰ Bu kitap nahiv konularını inceleme hususunda önemli bir kitaptır. Âlûsî'nin kitabını kaleme aldığı yaşa bakarak, nahiv bilgisinin daha küçük yaşlarda ne derece sağlam olduğunu görürüz.

2. *Keşfu't-Turra a'ni'l-Ğurra*¹⁰¹

Bu çalışma, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Harîrî'nin *ed-Durretu'l-ğavvâs fî evhâmi'l havâs* isimli eseri üzerine yapılmış bir şerh ve tenkidtir.¹⁰²

Eser, Arap dili üzerine yazılmış, kıymeti yüksek bir şerhtir. Arap dilinde çalışma yapmak isteyenler için faydalı bilgiler içermektedir. Ayrıca Âlûsî'nin Arap dilindeki üstünlüğünün Harîrî'yi geçtiğini göstermesi açısından da tarihi bir vesika olarak kabul edilebilir.¹⁰³ Bağdat Üniversitesi Arap dili bölümü profesörlerinden Mustafa Cevâd, Âlûsî'nin bu çalışmasını, daha önce aynı esere şerh yazan Muhammed Hafâcî'nin eserinden daha mükemmel bulur.¹⁰⁴

98 Eserin üç yazma nüshası mevcuttur. Birincisi Bağdat'taki Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde, ikincisi Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, diğeri de Bağdat'taki Kâdiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Âlûsî'nin bu eseri daha sonra oğlunun kitabıyla birlikte 1898 yılında tek cilt halinde bir arada basılmıştır (Bkz. Azzâvî, *a.g.e.*, s. 85).

99 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 85.

100 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 86-88.

101 Bu kitabın, müellifinin hattıyla yazılmış bir nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin kütüphanesi'nde, diğeri bir nüshası ise Bağdat'taki Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca eser h.1301 yılında Şam'da basılmıştır (Bkz. Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 90).

102 Şihâbuddin Mahmûd el-Âlûsî, *Keşfu't-turra 'ani'l-ğurra*, Şam 1301, s. 7.

103 Cevâd, *Mebahisu'l-luğaviyye*, s. 51.

104 Cevâd, *Mebahisu'l-luğaviyye*, s. 51.

3. *el-Feydu'l-Vârid alâ Ravdi Mersiyeti Mevlânâ Halid*¹⁰⁵

Bu eser, Nakşibendî Şeyhi Mevlânâ Hâlid'in ölümü üzerine Muhammed Cevâd tarafından yazılmış olan kasideye, Âlûsî tarafından yapılmış bir şerhtir. Âlûsî, bu şerhi, 1245/1829 yılı Muharrem ayı başında tamamlamıştır.¹⁰⁶ Âlûsî bu kasidenin beyitlerini şerh ederken, edebî bir üslup kullanmıştır. Çoğunlukla şerh ettiği beyit veya kelimelerin, konularıyla ilgili "seçkin beyitler" de nakletmiştir.¹⁰⁷ Âlûsî, bu eserinde tasavvuf sahasındaki tüm maharetini ortaya koymuştur.¹⁰⁸ Eserde kelâm ilmine verdiği önem de dikkatleri çekmektedir.¹⁰⁹ Ayrıca felsefe, teferruata girmeden fıkıh ve astronomi gibi bazı konulara da değinmiştir.¹¹⁰

4. *et-Tırâzu'l-Muzehheb fî Şerhi Kasîdeti'l-Bâzi'l-Eşheb*¹¹¹

Bu eser, Abdalbâkî el-Ömerî'nin Abdulkâdir-i Geylânî'yi övgü için yazdığı kasidenin bir şerhidir.¹¹² Âlûsî bu şerhte, kelimelerin açıklamasına özen göstermiştir. Açıkladığı kelimelerin çeşitli mana ve iştikaklarını kendinden önceki dilcilerden getirdiği delillerle ortaya koyma yoluna gitmiştir. Ayrıca bu şerh, kasidede ele alınmış bazı konuların istihâdı için en güzel şiirlerden seçilmiş büyük bir kısmı da ihtiva eder. Âlûsî bu şerhte belâgat yönüne de önem verir. Âlûsî sadece kasideyi şerh etmekle yetinmez, kasidenin lafızlarından hareketle çeşitli ilimleri de ele alır.¹¹³

5. *el-Harîdetu'l-Ġaybiyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Ayniyye*

Ayniyye kasidesi, şair Abdalbâkî Ömerî tarafından Hz. Ali için yazılmış bir methiyedir. Âlûsî, âdeti olduğu üzere, kasideye kelimelerin anlamlarını

105 Eserin bir nüshası Bağdat'ta Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde, ikinci bir nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, üçüncü nüshası ise Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca h.1278 yılında Mısır'da bir taş baskısı da yapılmıştır (Bkz. Azzâvî, *a.g.e.*, s. 96).

106 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 96.

107 Âlûsî, *Makâmât*, s. 19, 22-23, 32, 43, 47.

108 Âlûsî, *Makâmât*, s. 108-110.

109 Âlûsî, *Makâmât*, s. 122-125.

110 Abdulhamîd, *a.g.e.*, s. 97.

111 Kitabın müellifin hattıyla yazılmış bir nüshası Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde, yine müellifin hattını taşıyan bir nüshası Kâdiriyye Kütüphanesi'nde, aslı nüshadan istinsah edilmiş bir nüshası da Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Azzâvî, *a.g.e.*, s. 89).

112 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 89.

113 Şihâbuddin Mahmûd el-Âlûsî, *et-Tırâzu'l-muzehheb fî şerh-i Kasîdeti'l-bâzi'l-Eşheb*, Mısır 1317, s. 60-63.

açıklamakla başlar, bazen istilahî ve ilmî manalarına da değinir. Bundan sonra da nahiv konusundaki tafsilatı nakleder.¹¹⁴

Bu şerhte Âlûsî, önceki şerhinde olduğu gibi, Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif ve Arap şiirleriyle istiştatta bulunmaz. Ancak açıklamak üzere ele aldığı "lafız" sebebiyle çeşitli konulara değinir. Mesela Kâbe'de na le namaz kılmak ve bu konudaki mezhep imamlarının farklı görüşlerini nakletme gibi fikhî konulara girer.¹¹⁵ Risâlet, nübüvvet, velâyet gibi kelâm ve felsefe konularına ve bu konuda nakledilen bazı görüşlere yer verir. Bu şerh, Âlûsî'nin yeniçağ ve antikçağ felsefesindeki derin bilgisini göstermesi açısından da oldukça önemlidir.¹¹⁶ Âlûsî, açıklamak üzere aldığı kelimedede her fırsatta iltifat sanatını uygulayarak, mesaj ve bilgi vermek istediği konulara yönelir. Bazen ahlâkî konulara değinirken,¹¹⁷ bazen de geniş tarih bilgisini sergiler. Kâbe'nin yapımı ve temellerinin yükseltilmesi, Haricîler ve Nehrevan Savaşı gibi konular bunlardan bazılarıdır.¹¹⁸

Âlûsî, bu şerhinde her fırsatta Hz. Ali'nin üstünlükleri, şecaati, imanı ve Allah yolunda tâbi tutulduğu güzel imtihanları anlatır.¹¹⁹ Birçok yerde Hz. Ali'nin aile efradından, hanımı Hz. Fatıma, çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den bahseder. Ehl-i beyt'in üstünlükleri ve Müslümanlar arasındaki konumuna değinir.¹²⁰

6. *Hâşiyetu Abdülmelik b. 'İsâm fi İlmi'l-İstiâre*¹²¹

Âlûsî, beyan ilmi ile ilgili olan bu eseri gençlik yıllarında kaleme almış, sonra gözden geçirmiştir. Şerh ettiği kısımlarda, esas metni nakletmediği için az verimli olmuştur.¹²²

Âlûsî, Abdülmelik b. 'İsâm'ın ibare ve kelimelerini, önceden zikrettiğimiz âdeti üzere şerh eder. Besmele'den başlar ve âlimlerin beyan ilmüne dair hükümler hususunda görüşlerini nakleder. Muhsin Abdülhamid, kitabın ilk sayfasından itibaren, okuyucunun, kendisini Beyzâvî, Râzî, Zemahşerî ve Bâkillânî'nin önünde olduğuna dair bir hisse kapılabileceğini iddia eder.¹²³

114 Şihâbuddin Mahmûd el-Âlûsî, *el-Harîdetu'l-ğaybiyye fi şerhi'l-Kasîdeti'l-Ayniyye*, Mısır 1270, s. 5, 7-8, 65.

115 Âlûsî, *Harîdetu'l-ğaybiyye*, s. 12-13.

116 Âlûsî, *Harîdetu'l-ğaybiyye*, s. 73.

117 Âlûsî, *Harîdetu'l-ğaybiyye*, s. 127-128.

118 Âlûsî, *Harîdetu'l-ğaybiyye*, s. 90-92.

119 Âlûsî, *Harîdetu'l-ğaybiyye*, s. 33-36.

120 Âlûsî, *Harîdetu'l-ğaybiyye*, s. 138-140.

121 Eserin, Âlûsî'nin hattıyla yazılmış bir nüshası Bağdat'ta Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde, oğlu Ahmed Şâkir'e yazdığı bir başka nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bkz. Azzâvî, *a.g.e.*, s. 85).

122 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 109.

123 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 107.

7. *et-Tibyân Şerhu'l-Burhân fi İtâati's-Sultan*¹²⁴

Âlûsî, Vezir Ali Rıza Paşa'nın tekli yle Abdulvehhâb Yâsincizâde'nin *el-Burhân* adlı eserini şerh etmiştir.¹²⁵

Âlûsî kitabına Sultan II. Mahmûd, Vezir Ali Rıza Paşa ve metnin müelli Abdulvehhâb'ın methiyelerini takdim ile başlar. Eser, baştan sona, Kitap ve sünnetten delillerin nakledilmesiyle Osmanlı Devleti'nin varlığının meşruluğu ve bütün Müslümanların Sultan II. Mahmûd'a itaat etmelerinin vacip oluşu meselesini inceler. Ayrıca Şia'ya reddiyede bulunarak, inandıkları Mehdî-yi Muntazar krini çürütür.¹²⁶

Âlûsî, şerh ettiği kelimeleri yüzeysel olarak ele almaz, aksine felsefî, kelâmî ve tasavvufî anlamlarını derinlemesine inceler. Hamd, cevher, âlem, mekân, helal ve haram lafızları hakkında lozof, kelâm âlimi ve mutasavvıflara ait görüşleri nakleder.¹²⁷ Kitabın sonunda ise, Allah yolunda cihadın ve nöbet beklemenin fazileti hakkında yüz kadar hadis zikreder.¹²⁸

8. *el-Ecvibetu'l-'Irâkıyye ale'l-Es'ileti'l-Lâhuriyye*¹²⁹

Âlûsî, bu eserinde, Hint'te ortaya çıkıp, kendilerinin Ehl-i sünnet olduklarını iddia ettikleri halde, sahabeye söven bir grup hakkında, Lahorlular'ın yönelttikleri sorulara cevaplar vermiştir.¹³⁰

Kitabını, mukaddime, üç bölüm ve hatime şeklinde tertip etmiştir. Kitaba, sahabinin tanımını yaparak başlar. Sonra sika âlimlerin ve muhaddislerin Hz. Peygamber'i gören bedevîleri, Medine münafıklarını ve çocukları sahabî kavramının dışında tuttuklarına dair görüşlerini nakleder. Sahabî olabilmenin şartlarını ve Eşa'b b. Kays'ın durumunu açıklar.¹³¹

124 Eserin, Âlûsî tarafından yazılmış bir nüshası Bağdat'ta Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde, bu nüshadan istinsah edilmiş diğer bir nüshası da Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bkz. Azzâvî, *a.g.e.*, s. 91)

125 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 91.

126 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 109.

127 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 109.

128 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 112.

129 Bu kitabın müellif hattıyla yazılmış bir nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, bir başka nüshası da Bağdat'ta Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bkz. Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 114). Bu eserin bir nüshasını da Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Bölümü 0001535 demirbaş numarası ve "Risâle fi Redd-i men taane's-sahabe" ismiyle kayıtlı olarak gördüğümü belirtmek isterim.

130 Şihâbuddin Mahmûd el-Âlûsî, *el-Ecvibetu'l-'Irâkıyye ale'l-esileti'l-Lâhuriyye*, Hamîdiyye, Bağdat 1301, s. 4-5.

131 Âlûsî, *Ecvibe*, s. 6-9.

Birinci bölümde sahabenin tümünün u'dûl olduğunu,¹³² ikinci bölümde Hz. Ali ve Hz. Aişe, Zubeyr b. Avvâm ve Talha b. Ebî Abdillah arasında vuku bulan hadiseyi ve sonra tümünün Hz. Ali'ye biatlerini anlatır.¹³³ Üçüncü bölümde is, sahabeye sövmenin caiz olmayacağına dair Kur'an-ı Kerim ve sünnetten deliller ileri sürerek Şia'ya reddiyede bulunur. İlim adamlarının sahabeye sövenlerin fasıklığı, küfrü ve katline dair görüşlerini zikreder. Tasavvuf ehlinin sahabeye olan sevgisini dile getirir.¹³⁴ Bu eser küçük hacmine rağmen Âlûsî'nin en kıymetli kitapları arasında sayılmaktadır.

9. *Sefretu'z-Zâd li Sefreti'l-Cihad*¹³⁵

Âlûsî bu eserini Sultan Abdulmecid Han zamanında, 1270/1854 yılında telif etmiştir.¹³⁶

Müellif, bu eserde cihat ve harp konularında bazı açıklamalarda bulunur. Cihadın lügavî manasından başlayarak, sözü Rasulullah'ın peygamberlik günlerindeki cihada kadar getirir.¹³⁷ Bundan sonra Âlûsî, fikhî bir araştırmaya girerek, cihadın farz-ı kifâye mi, farz-ı a`yn mı olduğu konusunu ele alır.¹³⁸ Eserde, Allah (c.c.) yolunda cihat, nöbet tutma ve şehitliğin faziletiyle ilgili onlarca hadis-i şerif de zikredilmiştir.

10. *el-Ecvibetu'l-'Irâkıyye li'l-Es'ileti'l-Îrâniyye*¹³⁹

Bu kitap, İranlıların kelâm, felsefe, fıkıh, astronomi ve belagat gibi çeşitli sahalarda, Bağdat ulemasına sorduğu otuz soruya verilen cevabı içerir.

Çeşitli sahalarda sorulan sorulardan ilki tasavvuf; iki, üç, altı, yedi, dokuz, on ve on birinci sorular kelâm, mantık ve felsefe konularında; dört ve beşinci sorular astronomi; on iki, on üç, on dört, on dokuz ve otuzuncu sorular lügat, nahiv ve belagat konularında; on beş ve on altıncı sorular Ulûmu'l-Kur'ân hakkında; on yedi ve on sekizinci sorular tarih-i ricâl hakkında; yirmi, yirmi iki, yirmi üç, yirmi dört, yirmi beş, yirmi altı, yirmi yedi, yirmi sekiz ve yirmi

132 Âlûsî, *Ecvibe*, s. 10-11.

133 Âlûsî, *Ecvibe*, s. 31-37.

134 Âlûsî, *Ecvibe*, s. 45-50.

135 Bu kitabın müellif hattıyla yazılmış bir nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser h.1333 yılında Bağdat'ta Daru's-Selâm matbaasında basılmıştır (Bkz. Şihâbuddin Mahmûd el-Âlûsî, *Sefretu'z-zâd li sefreti'l-cihâd*, Bağdat, h. 1333, s. 4).

136 Âlûsî, *Sefretu'z-zâd*, s. 3.

137 Âlûsî, *Sefretu'z-zâd*, s. 4-6.

138 Âlûsî, *Sefretu'z-zâd*, s. 10-11.

139 Eserin Âlûsî'nin hattıyla yazılmış bir nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, ikinci bir nüshası Bağdat'taki Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca Mısır'da h. 1314 yılında *Havâtimü'l-hikem* adlı eserin hâmişinde ve h. 1317 yılında İstanbul'da tab' edilmiştir (Bkz. Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 120).

dokuzuncu sorular çeşitli fikhî mezhepler özellikle de Hanefî ve Şa î mezhepleri hakkındadır.¹⁴⁰

Şüphesiz Âlûsî'nin bu kitabı, ilmî değer açısından tefsirinden sonra ikinci önemli eseri kabul edilir. Sadece bu eseri, birçok ilmî sahaya değinmesi, ilmî ve sağlam üslûbu, kuvvetli delilleri sebebiyle Âlûsî'nin tarihte büyük İslâm âlimleriyle birlikte zikredilmesine yeterli olurdu.¹⁴¹

11. *en-Nefehâtu'l-Kudsiyye fî Reddi'l-İmâmiyye*¹⁴²

Bu eser, Şia'nın, Ehl-i sünnet'e muhalif akidelerine bir reddiyedir. Âlûsî bu sahada müstakil bir kitap olmasını istediği bu çalışmasını, şartlar elvermediği için tamamlayamamıştır.¹⁴³

Kitap iki bâbtan oluşmaktadır. Birinci bâb fasıllara ayrılmıştır. Âlûsî, ikinci bâb'a da bir şeyler yazmakla beraber onu tamamlayamamıştır. Eserde "İmâm" konusu incelenir. Şia'nın "imam" hakkındaki görüşü ve bu konudaki reddi açıklanır. "Gizlenme"nin batıl oluşuna dair akli deliller sıralanır, bunun Kitap ve sünnete aykırı olduğuna vurgu yapılır.¹⁴⁴

12. *Nehcu's-Selâme ilâ Mebâhisi'l-İmâmî*¹⁴⁵

Âlûsî'nin tamamlayamadığı, aslı Farsça olan bir eserdir. Eserin müelli , Hint âlimlerinden Hâkîm ed-Dihlevî'nin oğlu Şah Abdulaziz'dir. Hicrî 1227 yılında Şeyh Muhammed Muhiddin b. Ömer el-Eslemî tarafından Arapçaya çevrilmiştir.¹⁴⁶ Eser, İsnâ aşeriyye'den koparak zamanımızda oluşan Şeyhiyye, Keş yye ve Bâbiyye gibi yeni fırkalara dikkat çekmesi açısından oldukça mühimdir.¹⁴⁷

13. *Şehiyyu'n-Neğam fî Tercemet-i Şeyhi'l-İslâm Ârifî'l-Hikem*¹⁴⁸

Âlûsî, biyogra k bir eser olarak sadece Şeyhülislam Arif Hikmet'in hayatını kaleme almıştır. Bu kitaba, İstanbul'a geliş ve Arif Hikmet ile karşılaşmasını

140 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 119-120.

141 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 121.

142 Bu eserin müellifin oğlu Ahmed Şâkir tarafından yazılmış bir nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bkz. Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 123)

143 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 6, s. 61.

144 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 123.

145 Eserin bir yazma nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, diğer bir nüshası Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde (Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 125), muhtasar bir nüshası da Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bkz. Azzâvî, *a.g.e.*, s. 93).

146 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 92.

147 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 93.

148 Bu kitabın müellifinin hattıyla yazılmış olan bir nüshası Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde, diğer bir nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, üçüncü nüshası da Bağdat'ta Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca Âlûsî'nin torunu Muhammed Derviş, bir nüsha da Merhum Diyanet İşleri Başkanı Şerafettin Yaltkaya'ya takdim etmiştir (Bkz. Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 128).

anlatmakla başlar. Daha sonra yüksek ve edebî bir üslup ile onun üstünlüklerini, güzel ahlâkını, takvasını, ibadetini, ilmî ve edebî yönünü anlatır¹⁴⁹. Arif Hikmet'in hayatını ve Şeyhülislam oluncaya kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde çeşitli bölgelerde üstlendiği görevleri zikreder.¹⁵⁰

Ayrıca Âlûsî bu eserinde, Şeyhülislam olarak görevlendirildiği yıl, Arif Hikmet'e gönderdiği ve içinde astronomi ilminden de bahsettiği mektubunun metnini de zikreder. Arif Hikmet'in nesir ve nazım olarak telif ettiği eserleri ve kendisine icazet veren büyük âlimleri anlatır, tefsir ve Arap diline ait bazı notlarla kitabına son verir.¹⁵¹

B. Edebî Eserleri

Âlûsî, edip ve şair bir zattır. Yazıları yüksek Arap edebiyatçılarına mahsus fesahat ve belagat özellikleri taşımaktadır.¹⁵²

1. *Neşvetu's-Şemûl fi's-Seferi ilâ İslâmbûl*¹⁵³

Âlûsî'nin İstanbul seyahatinden ve oraya varıncaya kadar yolda cereyan eden olaylardan bahseden edebî bir kitaptır.

Âlûsî, bu seyahati esnasında Kerkük, Erbil ve Musul'a uğradığından, orada etrafını saran ilim adamlarından, kendisine soru sorup dinlemelerinden bahseder.¹⁵⁴ Ayrıca hahamlar ve haham başıyla da karşılaşmış, münazara ettiklerini anlatır.¹⁵⁵ Mardin'e uğramasına, orada Şeyh Hâlid Nakşibendî Hazretleri'nin halifelerinden Şeyh Hamid Ahmed ile karşılaşmasına temas eder. Diyarbakır ve Erzurum'a yaptığı ziyaretlerinden ve ilim meclislerinden bahseder.¹⁵⁶ Burada karşılaştığı bazı hasetçi insanlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirir.¹⁵⁷ Âlûsî ayrıca çeşitli bölgelerden kendisini ziyarete gelen âlim ve ediplerden bahseder.¹⁵⁸ Bağdat'taki çocuklarına nasihat ederek kitabını bitirir.

Bu kitap, hacminin küçüklüğüne rağmen, o çağdaki İslâmî hayatın, sosyal, iktisadî, ilmî ve mimarî gibi yönlerini tavsif etmesi açısından kıymeti büyük

149 Âlûsî, *Şehiyyu'n-neğam*, s. 43-57.

150 Âlûsî, *Şehiyyu'n-neğam*, s. 58-60.

151 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 128-129

152 Bilmen, *a.g.e.*, s. 569.

153 Bu kitabın bir yazma nüshası Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde, bir nüshası da Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca kitap h. 1291 yılında Bağdat'ta tab' edilmiştir (Azzâvî, *a.g.e.*, s. 90; Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 130).

154 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 130.

155 Âlûsî, *Neşvetu's-şemûl*, s. 7-9.

156 Âlûsî, *Neşvetu's-şemûl*, s. 15-20, 28.

157 Âlûsî, *Neşvetu's-şemûl*, s. 31-33.

158 Âlûsî, *Neşvetu's-şemûl*, s. 50-52.

bir kitaptır. Kitapta şehirler, köyler, dağlar, vadiler ve ağaçların güzel edebî anlatımları vardır.¹⁵⁹

2. *Neşvetu'l-Mudâm fi'l-A'vdi ilâ Medîneti's-Selâm*¹⁶⁰

Bu kitap, Âlûsî'nin seyahatinden bahseden ikinci kitaptır. Âlûsî'nin İstanbul'dan Bağdat'a dönüşünü anlatır.

Âlûsî, uğradığı yerlerin suyunun tatlılığı, havasının güzelliği ve meyvesinin bolluğu gibi tabiat canlılığı ve zenginliğinden bahseder. Ayrıca kendi etrafına toplanıp, tefsir ve kıraat ile ilgili sorular soran ilim adamlarından bahseder.¹⁶¹ Ayrıca uğradığı şehir ve kasaba halkının, idarecilerinin, memurlarının, dinî, ahlâkî ve sosyal durumlarını tavsif eder. Buralarda gördüğü bazı Hristiyan köy ve kiliselerinden bahseder. Diyarbakır halkını ve ilim adamlarını beğendiğini ifade eder.¹⁶² Edebî ve faydalı bir kitap olup, coğrafya araştırmacılarına kaynaklık yapması açısından da ayrı bir kıymeti haizdir.

3. *Ġarâibu'l-Ġtirâb ve Nuzhetu'l-Elbâb*¹⁶³

Âlûsî, daha önce seyahatini anlattığı iki kitabını cem' etmiş ve İstanbul'da başından geçtiği halde iki kitabında bahsetmediği olayların ayrıntısına girmiştir. Böylelikle İstanbul seyahatini anlatan seri de bu kitabın yazılmasıyla tamamlanmıştır.

Âlûsî, kitabına hayatını, öğrenimini, hocalarını, onlar hakkındaki görüşlerini ve okuduğu kitapları anlatmakla başlar.¹⁶⁴ İstanbul için özel bir bölüm ayırarak, Musul, Ceziret-i İbn Ömer, Diyarbakır, Erzurum, Sivas, Tokat ve Samsun gibi şehirlerden bahseder.¹⁶⁵ İstanbul'a geldiğinde seçkin, kalabalık bir topluluğun kendisini karşılayışını ve bunların her biri hakkındaki görüşlerini, resmî ve gayri resmî görevlerini anlatır.¹⁶⁶ Bu eserde kendisine Kur'an-ı Kerim ve kapalı bazı ibareler hakkında sorulan sorulara verilmiş faydalı cevaplar da

159 Abdulhamîd, *a.g.e.*, s. 131.

160 Eserin yazma bir nüshası Abbas Azzâvî, bir nüshası da Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Daha sonra Bağdat'ta tab'ı da yapılmıştır (Bkz. Âlûsî, *Neşvetu'l-mudâm*, s. 19).

161 Âlûsî, *Neşvetu'l-mudâm*, s. 19, 20-23.

162 Âlûsî, *Neşvetu'l-mudâm*, s. 48.

163 Bu eserin, müellifinin hatıyyla yazılmış bir nüshası Merhum Hâşim Âlûsî, diğer bir nüshası Abbas Azzâvî, üçüncü nüshası Korkîs Avvâd, dördüncü nüshası da İbrahim Âlûsî'nin kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser, h. 1327 yılında Bağdat'ta tab' edilmiştir (Bkz. Azzâvî, *a.g.e.*, s. 84).

164 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 5-25.

165 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 65-102, 104.

166 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 132-209.

bulunmaktadır.¹⁶⁷ Ayrıca burada İstanbul'da icazet verdiği kişileri ve icazetlerinin tam metnini zikreder.¹⁶⁸ Teberrüken birbirlerinden icazet aldıkları Arif Hikmet, Muhammed Temimî el-Mağribî ve Şeyh Muammer Hüseyin Dağistanî gibi kişileri zikreder.¹⁶⁹ Âlûsî, bazen anlattığı konularla ilgisi olmayan mevzulara da temas eder. Mesela, istihare konusuna girer ve konuyu yaklaşık on sayfa anlatır.¹⁷⁰ Âlûsî ve Arif Hikmet arasında çeşitli ilmî konular hakkında cereyan eden ilmî konuşmalar ise kitaba ayrı bir değer kazandırır¹⁷¹. Şüphesiz *Ġarâibü'l-İğtirâb* bütün bu yönleriyle Âlûsî'nin en büyük kitapları arasında sayılır.

4. *İnbâu'l-Ebnâ bi Etyebi'l-Enbâ*

Âlûsî'nin çocuklarına vasiyetlerini içerir. Âlûsî, çocuklarına yaşantılarında takip etmeleri gereken yolu gösterir. Onları felsefeden çok, fıkıh, hadis ve tefsir gibi dinî ilimlerle meşgul olmaya yönlendirir. En doğru ve en sağlam akide olduğu için, selef akidesine sarılmaları hususunda nasihatte bulunur. Onları mutasavvıflar hakkında hüsn-i zanna davet eder ve daima kendilerinden istenilenin “İslâmiyet'e sıkı sıkıya sarılmak” olduğunu vurgular.¹⁷²

Âlûsî, çocuklarını, bidatçilere boyun eğmemeleri hususunda uyarır. İyi insanlarla birlikte olmak, sır saklamak, vakar sahibi ve cömert olmak, kendini bilmezlere cevap vermemek, kanaat sahibi olmak vb. konulara hassasiyet göstermeye çağırır. Bu arada nesir ve nazım sahalarındaki iyi eserleri ezberlemelerini de tavsiye eder.¹⁷³

5. *el-Ehvâl mine'l-Ahvâl*

Âlûsî, bu eserinde söze tahsil hayatının ilk devresini anlatmakla başlar. Babası ve bazı hocalarından, özellikle de Musullu Alaeddin Efendi'den bahseder. Hasetçi düşmanlarının kendisine yaptığı hile ve desiseler sebebiyle şikâyetini ifade eder.¹⁷⁴ Dayısının medresesinde müderrislik yaparken, dayısıyla aralarının açılması sebebiyle medreseden uzaklaştırılması için kendine iftira edildiğinden bahseder.¹⁷⁵

167 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 277.

168 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 275-295.

169 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 297-304.

170 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 26-36.

171 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 382-384.

172 Âlûsî, *Makâmât*, s. 3-4.

173 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 139.

174 Âlûsî, *Makâmât*, s. 23-27.

175 Bilmen, *a.g.e.*, s. 572.

6. *Zecri'l-Mağrûr an Riczi'l-Ğurûr*

Âlûsî, burada kendisini örnek vererek, insanları dünya hayatına karşı tedbirli olmaya çağırır. Hile mefhumunun varlığının her zaman söz konusu olduğuna dikkatleri çeker. Talihin kendisine güldüğü, isminin her yerde övgüyle bahsedildiği güzel günlerini anlatır. Ali Rıza Paşa'nın vezirlikten azledilmesinden sonra, dünyanın ve bazı insanları gerçek yüzünü gördüğünü anlatır. Yeni Vezir Muhammed Necip Paşa'ya insanların şikâyeti sonucunda Bağdat müftülüğünden azledildiğini ve Mercan Vakfı'nın elinden çekip alındığını, durumunu arz etmek üzere Abdülkerim Paşa ile İstanbul'a gidişini anlatır.¹⁷⁶

7. *Secu'l-Kumuriyye fi Rubi'l-U'meriyye*

Âlûsî, burada toplumun kötü ahlâk ve âdetlerini anlatır.¹⁷⁷ İnsanları uzlete,¹⁷⁸ dünyada zahit olmaya davet eder ve ölüm gerçeğini hatırlatır.¹⁷⁹ Âlûsî'nin tasavvufla alakalı olan bu eseri, Ömeriyye Medresesi'nde talebeleriyle olan münasebetini de içerir.¹⁸⁰

Bunlardan başka *el-Fevâidü's-seniyye mine'l-havâşi el-Kelenbeviyye, Şerhu's-Süllem fi'l-mantık, Risâle fi'l-ensâb* eserleri de vardır.¹⁸¹ Torunu Mahmûd Şukrî ise *Hâşiye el-Behiyye alâ Abdilhakîm eş-Şemsiyye*'yi de Âlûsî'nin eserleri arasında sayar.

Ayrıca tarafımızdan tespit edilmiş olan bir eser de; Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü, 0000308 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan *Tefsîru âyeteyni kerîmeteyni mine'l-Kur'ân* isimli eseridir. Bu elyazması eser; Şûrâ Sûresi 23 ve Muhammed Sûresi 22. ayetlerin, Âlûsî'nin tefsirinden torunu tarafından yapılmış bir nakildir. Talik hattıyla yazılmış olup, tamamı yedi varaktır. Her varak yirmi bir satırdan oluşmaktadır.

IV. *Rûhu'l-Meânî* Tefsiri

Şüphesiz Âlûsî'nin en büyük eseri *Rûhu'l-meânî* isimli tefsiridir. Bu tefsiri kısaca şu şekilde ele alabiliriz:

A. Tefsir'in Yazılması

1. Eserin Yazılması ve Bitirilişi

Âlûsî, tefsirinin mukaddimesinde, küçük yaşından itibaren Allah'ın kitabının sırlarını çözebilmek, ondaki garip lafızları anlamak, ondaki

176 Âlûsî, *Makâmât*, s. 44-46.

177 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 68.

178 Âlûsî, *Makâmât*, s. 118-119.

179 Âlûsî, *Makâmât*, s. 126.

180 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 141.

181 Âlûsî, *Şehiyyu'n-neğam*, s. 20-21.

güzellikleri elde edebilmek için çoğu zaman gece uykusundan fedakârlıkta bulunduğunu, ilim yolculuğuna çıktığını ve sürekli gayret sarf ettiğini anlatır. Zamanını değerlendirdiğini, Yüce Allah'ın da kendisini, Kur'an-ı Kerim'in hakikatlerine vâkıf kılarak, inceliklerini anlamaya muvaffak kılışını dile getirir. Henüz yirmi yaşını doldurmadan Kur'an-ı Kerim'in müşküllerinden birçoğunu çözmeye giriştiğini, en kapalı yerleri açıkladığını söyler. Bir taraftan bu konudaki birikimini bir kitap haline getirmek isterken, diğer taraftan tereddüt ettiğini söyler. Bu tereddüdün h.1252 yılı Recep ayının Cuma gecesinin (1836 yılı Ekim ayı) bir kısmında gördüğü rüyaya kadar devam ettiğini ifade eder. Gördüğü rüyada, Yüce Allah'ın, kendisine yeri ve göğü kat' etmesini ve ikisini enine boyuna bitişirmesini, bir elini göğe diğer elini suyun kaynağına indirmesini emrettiğini anlatır. Gördüklerinin büyük bir şey olduğunu anlamış olarak uykusundan uyanır ve rüyasına yorum aramaya başlar. Araştırmasının neticesinde görür ki, bu rüya bir tefsir telif etmeye işarettir. Böylelikle 16 Şaban 1252 / 26 Kasım 1836 yılı Cuma gecesini, otuz dört yaşındayken tefsirini yazmaya başlar.¹⁸²

Tefsirini yazmaya başladığında II. Mahmûd'un padişah olduğunu ve tamamladığı kısımları padişaha takdim ettiğini, ancak eserin dördüncü cildini tamamladığında II. Mahmûd'un vefat ettiğini ifade eder.¹⁸³ Âlûsî, ilk dört cilt ile birlikte daha sonra yazdığı üç cildi, Abdulmecid'e takdim etmiştir. Daha sonra iki cilt daha yazarak, tefsirini 1267 / 1851 yılında tamamlamıştır. Böylelikle on dört yıl yedi ay ve on bir gün süren bir çalışma sonunda *Rûhu'l-meânî* vücuda gelmiştir.¹⁸⁴ Araştırmamız esnasında *Rûhu'l-meânî*'nin tamamı dokuz cilt olan bu ilk nüshasının, İstanbul Lâleli'deki Râğıb Paşa Kütüphanesi'nde 185-193 numaralar ile kayıtlı olduğunu tespit ettik.

2. Tefsirin İsmi

İsim ile müsemma arasında önemli bir bağ vardır. Onun için Âlûsî tefsirini bitirdiğinde ona ne isim vereceğini düşünmeye başlar. Fakat orijinal bir isim bulamaz. Durumu Ali Rıza Paşa'ya sunar. O da "*Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-sebi'l-mesânî*" olsun diyerek tefsiri isimlendirir.¹⁸⁵

3. Yazma - Matbu' Nüshaları ve *Rûhu'l-Meânî* Üzerine Yapılan Çalışmalar

Rûhu'l-meânî'nin, gerek Âlûsî, gerek talebeleri ve gerekse asrının hattatları tarafından kaleme alınmış "yazma nüshaları" İstanbul ve Bağdat kütüphanelerinde bulunmaktadır. Tefsirin Bağdat'ta bulunan yazma nüshaları, Merhum Hâşim Âlûsî ve İbrahim Âlûsî'nin kütüphanelerinde ve Bağdat Vakıflar Umumi

182 Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 4.

183 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 86.

184 Azzâvî, *a.g.e.*, s. 86.

185 Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 4.

Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹⁸⁶ Tefsirin İstanbul'da bulunan nüshası Merhum Âlûsî tarafından h.1268 yılı Cemaziyülevvel ayında İstanbul Lâleli'deki Râğıp Paşa Kütüphanesi'ne tevdi edilmiştir. Eser şu anda dokuz büyük cilt halinde 185-193 numaralar ile kayıtlı bulunmaktadır.

Râğıp Paşa Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshayı tetkiklerimize dayanarak kısaca şu şekilde tanıtabiliriz:

I. cilt, h.1254 yılında yazılmış olup, varak sayısı 546'dır. Her sayfası 31 satırdan meydana gelmiştir. Bu cilt yaklaşık on dört varak tutan ve başta Hattat Musullu Muhammed Emin olmak üzere, on iki kişi tarafından yazılan mukaddime ile başlar. Âlûsî tarafından yazılmış ve tefsirle ilgili yaklaşık yirmi varaklık mukaddimeden sonra tefsire geçilir.

II. cilt, h.1255 yılında yazılmış olup, varak sayısı 403'tür. Her sayfası 31 satırdan meydana gelmiştir.

III. cilt, h.1257 yılında yazılmış olup, varak sayısı 427'dir. Her sayfası 31 satırdan meydana gelmiştir.

IV. cilt, h.1259 yılında yazılmış olup, varak sayısı 414'tür. Her sayfası 31 satırdan meydana gelmiştir.

V. cilt, h.1260 yılında yazılmış olup, varak sayısı 429'dur. Her sayfası 31 satırdan meydana gelmiştir.

VI. cilt, h.1262 yılında yazılmış olup, varak sayısı 440'tür. Her sayfası 31 satırdan meydana gelmiştir.

I-VI. ciltlerin Hattatı Musullu Muhammed Emin'dir. Tefsir, Talik hattıyla, âhârlı kağıda is mürekkebi ile yazılmıştır. Harekesizdir.

VII. cilt, h.1264 yılında yazılmış olup, varak sayısı 425'tir. Her sayfası 31 satırdan meydana gelmiştir. Aharlı kâğıda is mürekkebi ile yazılmıştır. Harekesizdir. Hattatı Abdurrahim Efendi'dir.

VIII. cilt, h.1266 yılında yazılmış olup, varak sayısı 303'tür. Her sayfası 31 satırdan meydana gelmiştir. Aharlı kağıda is mürekkebi ile yazılmıştır. Harekesizdir. Hattatı Ali b. Muhammed Şerif'tir.

IX. cilt, h.1267 yılında yazılmış olup, varak sayısı 304'tür. Her sayfası 31 satırdan meydana gelmiştir. Nesih hattıyla, aharlı kağıda is mürekkebi ile yazılmıştır.

Matbu nüshalarına gelince, *Rûhu'l-meânî* tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk kez 1301/1884 yılında Mısır'da Bulak Matbaası'nda, dokuz büyük cilt halinde basılmıştır. Bu baskının başında Âlûsî'nin muasırı olan âlimler ve şairler tarafından yazılmış on dokuz takriz vardır. Müteakiben ise *Erîcu'n-nedd*

186 Azzâvî, a.g.e., s. 86-87.

ve'l-avd isimli eser bulunmaktadır. Âyetlerin harekesiz oluşu ve kitabın dizaynı eserden istifadeyi zorlaştırmaktadır:

Rûhu'l-meânî sonrasında da pek çok kez basılmış olup bunlardan bazıları şunlardır: Kahire 1346/1927; Beyrut: Dâru l-hyâi't-turâsî'l-Arabî, ts.; Kahire 1964 (nşr. Muhammed Zuhrî en-Neccâr); Beyrut: Daru'l-Fikr, 1978; Beyrut 1980, 1982, 1983, 1985 ve 1987; Beyrut 1994 (nşr. Muhammed Hüseyin el-Arab); Kahire 1996 (nşr. Mahmûd eş-Şerkâvî); Beyrut 1999-2000 (nşr. Muhammed Ahmed el-Emed ve Ömer Abdüsselâm es-Selâmî); Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 2005 (nşr. Ali Abdalbârî Atıyye); Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 2010.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Rûhu'l-meânî* üzerine yapılan akademik çalışmalar da şunlardır:

- Muhsin Abdulhamid, *el-Âlûsî Mufessiran*, Bağdat: Matbaatu'l-Maârif, 1969.
- Tâhâ Muhammed Hasen, “ez-Zavâhiru'n-nahviyye ve's-sarfiyye fî sûrati Âli 'İmrân, min tefsîri Rûhi'l-meânî”, Kulliyetu'l-Luğati'l-Arabiyye, Kahire, 1988 (Yüksek Lisans Tezi).
- Mahmûd el-Saîd Tantavî, *Menhecu'l-Âlûsî fî Ruhî'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Kahire, el-Meclisu'l-'alâ li's-şu'uni'l-İslâmiyye, 1989.
- el-Hâdî el-Ayn Ahmed Suleyman, “el-Mebâhisu'l-belâğîyye fî tefsîri'l-Âlûsî Rûhi'l-meânî hattâ âhiri sûrati Âli 'İmrân”, Kulliyetu'l-Luğati'l-Arabiyye, Kahire, 1989.
- Hasen Bahît Abdu'l-Ğanî, “el-Kadaye'n-nahviyye ve's-sarfiyye fî sûrati'l-A'râf min kitâbi Rûhi'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî li'l-Âlûsî”, Kulliyetu'l-Luğati'l-Arabiyye, Kahire, 1989.
- Abdu's-Sabûr İbrahim Ebû Talib, “el-Kadaye'n-nahviyye ve's-sarfiyye fî sûrately el-Furkân ve's-Şu'arâ min tefsîri Rûhi'l-meânî li'l-'Allâme el-Âlûsî”, Kulliyetu'l-Luğati'l-Arabiyye, Kahire, 1991.
- Alican Dağdeviren, “Âlûsî, Kişiliği ve Tefsiri”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Sakarya, 1996 (Yüksek Lisans Tezi).
- Ahmet Çelik, “el-Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî İsimli Tefsirinde İşârî Tefsir”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 1996 (Doktora Tezi).
- Ahmed Muhammed Tefvik, “el-Kadaye'n-nahviyye ve's-sarfiyye fî'l-cuz'i's-sâdise aşer min tefsîri Rûhi'l-meânî”, Câmîatu'l-Ezher, Kulliyetu'l-Arabiyye, 1996.

- Abdülkerim Seber, “Rûhu'l-Meânî Tefsirinde Tasavvuf”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kayseri, 2000 (Yüksek Lisans Tezi).
- Nasr Saîd Abdu'l-Maksud Hasen, “el-Kırââtü'l-Kur'âniyye fî tefsîri Rûhi'l-meânî li'l-Âlûsî”, Kulliyetu'l-Luğati'l-Arabiyye, el-Mansura, 2001.
- Vehbi Karakaş, “Âlûsî'nin Tefsirinde Ayetlerin İşarî Açısından Yorumu”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Sakarya, 2002 (Doktora Tezi).
- Mehmet Ergün, “Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî Tefsirinde Âdem ve Yaratılış Kıssası Çerçevesinde İsrâiliyyât”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta, 2006 (Yüksek Lisans Tezi).
- Cihad Muhammed Muhriz Hasen Selame, “Tercihâtü'l-İmâm el-Âlûsî fî tefsîrihi Rûhi'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî ibtidâen mine'l-cuz'i's-sâlis hattâ nihâyeti'l-cuz'i'l-hâmis”, Câmiatu'l-Ezher, Kulliyetu'd-Dirâseti'l-İslamiyye, Kısmu'l- Luğati'l-Arabiyye, 2007.
- Yousif Selahaddin Khudhair, “Âlûsî'nin Rûhu'l-Me'ânî Adlı Tefsirinde Kur'an Kıssalarını Yorumlama Metodu (Kasas Suresi Örneği)”, İstanbul Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, İstanbul, 2015 (Yüksek Lisans Tezi).
- Harun Abacı, “Kur'an'ın Anlam Farklılaşmasına İrabın Etkisi -Âlûsî Tefsiri Örneği-”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Sakarya (Devam eden Doktora Tezi).
- Fatih Keskin, “Âlûsî'nin Rûhu'l-Me'ânî Tefsirinde Siyak”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Sakarya (Devam eden Doktora Tezi).
- Murat Sarıgül, “el-Âlûsî'nin Rûhu'l-Me'ânî İsimli Eserinde Ahkâm Tefsiri”, Atatürk Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Erzurum (Devam eden Doktora Tezi).

B. *Rûhu'l-Meânî*'nin Kaynakları

Âlûsî, bu tefsiri, otorite ilim adamları tarafından istifade edilebilecek eserleri tetkik ve tahkik ederek, üzerinde düşünerek, elde ettiği bilgileri değerlendirerek, kendini tenkitçi ve araştırmacı bir hakem konumunda tutarak telif etmiştir. Doğru gördüğü görüşü desteklemiş, bunun dışındaki görüşlerde tercihte bulunmuştur.¹⁸⁷

Abdullah İbn Abbas, İbn Cerîr et-Taberî, Zeccâc, İbn Ebî Hatim, Mâturîdî, Cessâs, Vâhidî, Beğavî, Râğıb İsfehânî, Zemahşerî, Tabersî, Fahreddin Râzî,

¹⁸⁷ Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 356.

Muhiddin İbnu'l-Arabî, Beyzâvî, Neseî, Ebû Hayyân, Suyûtî ve Ebussuûd *Rûhu'l-meânî*'ye kaynaklık yapan başlıca müfessirlerdir. Ayrıca Âlûsî; Ali el-Cubbâî, Ebu Müslim İsfehânî, Ebu'l-Leys es-Semerkindî, Ali b. İsâ er-Rum-mânî, İbrâhim es-Sa'lebî en-Nisâbûrî, Seyyid Şerif Murtezâ, İbnu'l-Kayyim, Kurtubî, Hâzin, İbn Kesir ve Bikâî gibi zevattan da istifade etmiştir. Âlûsî, tüm ilmî kudretini ortaya koyarak, tüm çabasını sarf ederek, rivayet ve dirayet olarak sele n görüşlerini bir araya getiren bir tefsir telif etmiştir.

Âlûsî, Ebussuûd'un tefsirinden nakilde bulunurken çoğu kez Şeyhu'l-İslâm,¹⁸⁸ Beyzâvî'nin tefsirinden nakilde bulunurken Kâdî,¹⁸⁹ Fahreddin Râzî'nin tefsirinden nakilde bulunurken el-İmâm¹⁹⁰ diye atıfta bulunur. Beğavî için ise Muhyî's-sünne¹⁹¹ tabirlerini kullanır.

C. *Rûhu'l-Meânî* Hakkındaki Görüşler

Rûhu'l-meânî, Bağdat'ta ilim otoriteleri arasında kabul görürken; Türkiye ve Mısır'da da ilim adamlarının iltifatına mazhar olmuştur. Âlûsî, tefsiri ile muasrılarının iltifatlarını kazanırken kendinden sonra gelenler tarafından da övülmüş ve eserinin tefsirde kaynaklık yapacak konumda olduğu belirtilmiştir. Şimdi *Rûhu'l-meânî* hakkında âlimlerin görüşlerini görelim:

Reşid Rıza *Rûhu'l-meânî*'yi en büyük tefsirlerden kabul eder. Bu eseri, *Menâr* tefsirinin kaynakları arasına alması da bunu teyit eder.¹⁹²

Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî de, *Rûhu'l-meânî*'nin en geniş ve kapsamlı tefsirlerden olduğunu zikreder. Tefsir'in içeriğinden bahsederken de, sele n rivayetleriyle birlikte hale n makul görüşlerini de tanzim ettiğini, Kur'an ibaresinden anlaşılan mana ile işaret yoluyla elde edilen manayı bütünleştirerek verdiğini söyler.¹⁹³

Kasım Kaysî, *Rûhu'l-meânî*'nin cem' ve tahkik sahasında bir benzerinin bulunmadığını, hiç bir sözün kendisini açıklamaya güç yetiremeyeceği incelikler ve gerçeklerle dolu olduğunu, İsrailî haber ve hurafelerden uzak olduğunu, rivayet ve dirayeti cem' ettiğini söyler.¹⁹⁴

İbn Âşur, bu tefsiri ilmî açıklamaları yönünden ve nazarî araştırmaları içeren üslûbu bakımından Fahreddin Râzî'nin eserine benzetir. Eser ve

188 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 17, s. 3.

189 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 11, s. 80.

190 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 8, s. 12, 46.

191 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 314.

192 Bkz. Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, 2. Baskı, Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947, c. 1, s. 40.

193 Zürkânî, *Menâhil*, c. 1, s. 556.

194 Kâsım Kaysî, *Târihu't-tefsîr*, Bağdat, 1966, s. 144.

metodu hakkındaki sözlerinden sonra Âlûsî'nin sika bir âlim oluşundan da bahseder.¹⁹⁵

Muhammed Hüseyin Zehebî de bu eser hakkında şöyle demiştir: “Bu tefsir, müelli nin, tüm ilmî kudretini ortaya koyarak, tüm çabasını sarf ederek, rivayet ve dirayet olarak sele n görüşlerini bir araya getirdiği bir tefsirdir. Âlûsî'nin tefsiri, değerli bir tefsir ansiklopedisidir. Âlûsî, kendinden önceki âlimlerin görüşlerini, tenkitçi hür bir bakış açısıyla, kabiliyet ve zihin kuvvetine dayalı bir tercih süzgecinden geçirerek bir araya getirmiştir.”¹⁹⁶

V. *Rûhu'l-Meânî*'nin Metodu

Âlûsî, gerek rivayet, gerek dirayet itibariyle büyük bir ilmî kudret ve tettebbu sahibidir. Tefsirinde de bunu görmekteyiz. Tefsirinde başlıca şu konular dikkati çeker:

Tefsirinin mukaddimesinde, tefsir ve tevilin manası, tefsir için bilinmesi zorunlu ilimler, dirayet tefsiri ve meşruiyet şartları, Kur'an-ı Kerim'in isimleri, Halku'l-Kur'an konusu, yedi harf, Kur'an-ı Kerim'in cem'i, tertibi ve i'cazı konularını ele almıştır.

Sûre başlangıçlarında, ele aldığı sûrenin; ismi, âyet sayısı, nüzul yeri ve kronolojisi hakkında bilgi vermiştir. Bir önceki sûre ile münasebet kurmuş, sûreler arasındaki tenasüb ve insicamı belirtmiş, sûrelerin faziletine dair hadis-i şerifler ve bazı anlam inceliklerine temas etmiştir.

Âlûsî, bir âyetin tefsirine başlarken; âyetin daha iyi anlaşılması için dilsel bilgileri önceleyerek âyeti Arap dili, nahiv ve belagat açısından incelemektedir. Daha sonra âyet ile ilgili mevcut rivayetleri aktarmaktadır. Rivayet metoduna sıklıkla başvurmasına rağmen çoğu zaman kendi görüşlerini والحق عندي¹⁹⁷، والحق¹⁹⁸، والأقرب عندي¹⁹⁹ ve أقول²⁰⁰ ifadeleri ile beyan etmek suretiyle tefsire dirayetini de yansıtmaktadır. Bu sebeple de *Rûhu'l-meânî*'nin ismi dirayet tefsirleri arasında zikredilmektedir. Ayrıca tasavvufî neşve içeren işârî yorumları da bu eseri ayrıcalıklı kılmaktadır.

Rûhu'l-meânî'nin önemli bir üslup özelliği de okuyucuyu doğrudan muhatap alan bir ifade biçimiyle ikna etmeye çalışmasıdır. Müfessir Âlûsî,

195 Muhammed Fâdil Âşûr, *et-Tefsîr ve ricâluhû*, Tunus: Dâru'l-Kutubî-Ş-Şarkıyye, 1966, s. 145-147.

196 Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 361-362.

197 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 16, s. 330; c. 16, s. 50; c. 17, s. 18.

198 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 6, s. 59; c. 8, s. 17.

199 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 16, s. 30.

200 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 12, s. 8; c. 20, s. 27.

tefsirinin birçok yerinde ²⁰¹ وأنت تعلم ifadesiyle bu hede gerçekleştirmeye gayret eder.

Böylesine hacimli bir eserde tekrara yer verilmemesi *Rûhu'l-meânî'nin* dolu dolu bir tefsir olduğunu teyit etmektedir. Nitekim Âlûsî, tefsirinin birçok yerinde tekrardan kaçındığını ²⁰² قد تقدم الكلام في ذلك, ²⁰³ قد مر الكلام في نظيره, ²⁰⁴ قد تقدم تفسير نظير هذه الجملة, ²⁰⁵ مرت الإشارة إليه, ²⁰⁶ مر في أمثاله birbirinden farklı ifadelerle vurgulamaktadır.

Âlûsî, tefsirinde başlıca şu metodu izlemektedir:

A. Âyetleri, Kur'an ve Hadis ile Açıklaması

Asr-ı Saadet'ten itibaren, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri, tefsirin ilk kaynağı olmuştur. Bunun için müfessir ilk önce Kur'an-ı Kerim'i müdakkik bir araştırmacı gözüyle inceler. Aynı konudaki âyetleri bir araya toplayarak birbirleriyle mukayese eder. Zira Kur'an-ı Kerim'de veciz, mücmel, mutlak ve umum ifade eden nice anlamlar vardır ki, onlar bir başka yerde tafsil ve izah edilmek suretiyle açıklığa kavuşturulmuştur.²⁰⁷ Müfessir Âlûsî de tefsirde büyük bir kaide olan “Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri”ne büyük önem vermiştir. Bir âyeti tefsir ederken, âyetin tefsirine katkıda bulunan diğer âyetleri zikretmiştir. Kendisi de bizzat, “Kur'an'ın bir kısmının, diğer kısmını tefsir ettiği” görüşünü tefsirinde birçok kez ifade etmiştir.²⁰⁸

Âlûsî, Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri bağlamında *اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ* / İnsanların hesapları yaklaştı” (Enbiyâ, 21/1) âyetiyle ilgili olarak *اِقْتَرَبَ* (yaklaştı) kelimesinin tefsirini yaparken âyette yaklaşan şeyin ne olduğunu açıklama sadedinde öncelikle “iftial” babından bir il olan *اِقْتَرَبَ* kelimesinin “إِلَى” ve “مِنْ” harcerleriyle müteaddi olabilme ihtimallerini değerlendirmek üzere *بِأَنَّ رَبَّكَ* (Zilzâl, 99/5) âyetini ele almaktadır.²⁰⁹ Daha sonra “اِقْتَرَبَ” (yaklaştı) sözünü, istihza/alay etmek maksadıyla kıyametin ne zaman kopacağını soran müşriklerle ilgili olması hasebiyle “فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ” *Sana -alaylı alaylı- başlarını sallayacaklar ve: “Ne zaman*

201 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 18; c. 4, s. 17; c. 7, s. 5, 75, 118; c. 8, s. 26, 39, 122; c. 10, s. 50, 52; c. 14, s. 50, 180; c. 15, s. 27, 39, 86, 109, 134, 136, 306; c. 16, s. 90, 94; c. 17, s. 23, 165, 173; c. 18, s. 28; c. 20, s. 7.

202 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 8, s. 162.

203 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 12, s. 3, 170; c. 21, s. 556.

204 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 20, s. 7.

205 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 12, s. 17.

206 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 21, s. 17.

207 Bkz. Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 36-37, 273.

208 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 136; c. 8, s. 15; c. 15, s. 5; c. 18, s. 5.

209 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 17, s. 2.

o?" diyecekler. "Pek yakın olabilir" de." (İsrâ, 17/51) âyetiyle ilişkilendirerek Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri bağlamında değerlendirmektedir.²¹⁰

Enbiyâ sûresinin bu ilk âyetinde ifade edilen yakınlığın ilmî ezeli'ye nispeti yorumuna istinaden de وَنَرَاهُ قَرِيبًا / Şüphe yok ki, onlar onu uzak görürler. Hâlbuki Biz onu pek yakın görürüz." (Meâric, 70/6-7) ve لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ / Ne bilirsin, belki de kıyamet saati yakındır!" (Şûra, 42/17) âyetlerini bu âyeti tefsir etmek için ele almaktadır.²¹¹

Müfessir, Kur'an'ın Kur'an'ı tefsiri bağlamında افْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ / Kıyamet saati yaklaştı, Ay yarıldı." (Kamer, 54/1) âyetini de ele almaktadır. Âlûsî, bu âyet nazil olduktan sonra inkârcıların kendi aralarında: "Bu âyet gösteriyor ki kıyamet kopacak; ne olacağını görünceye kadar, yaptıklarımızın bir kısmından uzak duralım!" demelerini, bekledikleri kıyamet gecikince de bir şey olduğunu görmüyoruz dediklerinde افْتَرَبَ لِلنَّاسِ âyetinin nazil olduğunu aktarır.²¹² Enbiyâ sûresinin bu ilk âyetini değerlendirdiğimizde Müfessir Âlûsî'nin bir âyeti tefsir etme sadedinde ilgili beş âyeti ele alarak Kur'an'ın Kur'an ile tefsirine son derece önem verdiğini görmekteyiz.²¹³

Müfessir Âlûsî'nin âyetleri hadislerle açıklamasına gelince, öncelikle onun hadis ve illetlerini bilen mahir bir muhaddis olduğunu; âyetleri açıklamak için hadisleri değerlendirip hadislerle çokça müracaat ettiğini ifade etmemiz gerekir: Mesela Fâtiha sûresinin ilk âyetindeki اِهْدِنَا / Bizi doğru yola ilet. " ifadesini tefsir ederken, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Ey kalpleri döndüren, kalplerimizi dinin üzere sabit kıl" hadisiyle açıklama yoluna gitmiştir.²¹⁴

O, sadece hadis âlimlerinin görüşlerini aktarmakla yetinmemiş; kendisi müdakkik bir araştırmacı olarak tahkik edilecek hadisleri tahkik etmiş, araştırmıştır.²¹⁵ Mesela, "Hastalığın yuvası mide, her - şifanın başı ise perhizdir" sözünün Rasulullah'a nispetini doğru bulmamış, bu sözün, Arapların doktoru Hâris'e ait olduğunu ifade etmiştir.²¹⁶

Hadisler arasında birbiriyle çelişme ihtimaline binaen, tefsirini yaptığı âyet hakkındaki hadisleri bir araya getirmeye gayret etmiştir. Topladığı hadisleri

210 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 17, s. 3.

211 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 17, s. 4.

212 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 17, s. 5. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 93, 115; c. 2, s. 63; c. 8, s. 113; c. 11, s. 75; c. 12, s. 89; c. 19, s. 98-99; c. 21, s. 2; c. 22, s. 2; c. 23, s. 49.

213 Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 93, 115; c. 2, s. 63; c. 8, s. 113; c. 11, s. 75; c. 12, s. 89; c. 19, s. 98-99; c. 21, s. 2; c. 22, s. 2; c. 23, s. 49.

214 Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 93.

215 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 214.

216 Âlûsî, *RM*, c. 8, s. 110.

kuvvet ve zayıflık yönünden araştırmış ve kuvvetli olana itibar ederek ayeti açıklamaya yoluna gitmiştir.²¹⁷

Âlûsî hadislerin seçiminde “cerh ve ta’dil” kaidesine müracaat eder. Ebu'l-Leys Semerkandî'nin zikrettiği “Sakîf kabilesinin temsilcileri Rasu-lullah (s.a.s.)’a gelerek, Ey Allah’ın Rasulü, iman artar veya eksilir mi?” hadisi hakkında Âlûsî “Ebû'l-Leys’in zikrettiği hadis, senesinde Ebî Mutî’a gelinceye kadar zikredilen ravilerin mechul olmaları sebebiyle, hadis hafızlarınca itibar edilmeyen bir hadistir” der. Bundan sonra Ebî Mutî’in Hakem b. Abdillâh b. Mesleme el-Belhî olduğunu ve hangi hadisçiler tarafından zayıf kabul edildiğini anlatır.²¹⁸

“Hz. Peygamber’in hangi âyetleri nasıl tefsir ettiğini bilmek müfessir için lüzumlu olan bir key yettir. Buna sarf edeceği dikkat ve itina sayesinde eseri değer kazanır. Buna önem vermeyenlerin, şartlarını hâvi bir tefsir meydana getirdiği iddia edilemez.”²¹⁹ Bu yönüyle okuyucu kalbinde en ufak bir şüpheduyumadan, itminan içinde Âlûsî’nin tefsirini okuyabilir.²²⁰

B- Arap Diline Ait Tahliller Yaparak Âyetleri Açıklaması

Âlûsî, âyet-i kerimeleri anlama hususunda geniş ufuklar açtığı için çoğunlukla dil incelemelerine önem verir. Âyetleri çoğu kez lügat, sarf, nahiv ve belagat gibi dilbilimin verilerini kullanarak açıklar.

Bir âyetin tefsiri bağlamında, kelimelerin çeşitli anlamlarını zikreder. Kelimelerin lügat manaları üzerinde detaylı bir şekilde durur. Lügatçilerin tefsirlerinden istifade eder. Mesela: “Rab” kelimesine incelerken, bu kelime ile ilgili anlamlardan terbiye, Hâlık, Seyyid, Melik, Müni’m, Muslih, Ma’bud, Sâhib kelimelerini sıralar ve terbiye lafzını hakiki manaya hamledilmesi sebebiyle, mecaza hamledilebilmesi mümkün olan diğerlerine tercih eder.²²¹

Âlûsî tefsirinde dil inceliklerine yer verir. Mesela, “Beşikte ve yetişkinlikte insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır” (Âl-i İmrân, 3/46) âyetini tefsir ederken ceninden başlamak üzere insan ömrünün bütün evrelerinin isimlerini sıralar.²²²

Kelimelerin çeşitli anlamlarını aktardıktan sonra “nahiv konularındaki incelemeler”e başlar. Bu konuda, nahiv ekollerinin farklı görüşlerini aktaracak

217 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 212-213.

218 Âlûsî, *RM*, c. 9, s. 143.

219 Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhu'l-İslâm Ebu's-Suûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts, s. 116.

220 Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 2, s. 23; c. 6, s. 125, 128; c. 7, s. 8; c. 8, s. 110-111; c. 19, s. 99, 100, 139.

221 Âlûsî, *RM*, c. 7, s. 8-9.

222 Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 163.

kadar sözü teferruatlandırır.²²³ Mesela, “*İnananlar O'nun Rableri'nden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr edenler ise 'Allah bu misalle ne demek istedi?' derler*” (Bakara, 2/26) âyetinin tefsirinde sadece مَاذَا (ne) kelimesini çeşitli vecihlerle nahvî incelemelere tabi tutar.²²⁴ Sadece nahivcilerin görüşlerini nakletmekle de kalmaz, tercihte de bulunur. Mesela, “Besmele'nin tefsirindeki 'ba' har hakkında Beyzâvî'nin 'ba istiâne içindir', Zemahşerî'nin 'musâhabe içindir' şeklindeki görüşleri”ni açıkladıktan sonra, birinci görüşü tercih ettiğini ve ikinciyi kabul etmeyip, delillerini çürüttüğü görülür.²²⁵

Âlûsî, i'râb farklılıklarını dikkate alarak yaptığı değerlendirmeler ve yorumlar ile de ayetleri açıklamaya önem verir:

Âlûsî, muhtemel i'râb vecihlerinin manaya yansımalarını ortaya koyarken kimi yerde cümle yapısını dikkate alır. Mesela, Nûr sûresi 24. âyeti bu bağlamda değerlendirirken şunları söylemektedir: Âyetteki, طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ ifadesi, mahzûf bir mübtedâ'nın haberidir. Burada hazfedilmiş olan طَاعَتُكُمْ kelimesidir. Bu cümle yemin etmeye dair yasaklamanın gerekçesini açıklamakta ve sanki bu şekilde onlara şöyle denilmektedir: İtaat iddianıza dair yemin etmeyiniz. Çünkü sizin itaatınızın; sadece dil ile yapıldığı ve kalplerinizle örtüşmediği herkes tarafından bilinmektedir. Dolayısıyla cümlenin takdiri: Sizden beklenen müminlerin gerçek/saf itaati gibi kendisinde şüphe bulunmadığı bilinen “iyi bir itaat”te bulunmanızdır. İkinci bir i'râb değerlendirmesine göre طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ ifadesi mübtedâdır, haberi mahzûftur. Yani gücünüz nispetindeki makbul ve maruf bir itaat yalan yere yemin etmenizden daha uygundur.²²⁶

Âlûsî, âyetleri muhtemel i'râb vecihleri açısından değerlendirerek anlama yansıyan farklılıkları ortaya koyarken kimi yerde de edatları dikkate alır. Mesela, أم edatını munkatı' ve munfasıl olması,²²⁷ marifelik takısı istîğrak ve ahd açısından,²²⁸ من edatını teb'idiyye, beyâniye ve ibtidâiye olması,²²⁹ ba harcerini sila ve istiâne olması açısından, ya da bir ismi; ismi mekân ya da mimli mastar²³⁰, ما edatını mevsûle ve masdariyye²³¹ olması açısından değerlendirerek ayetleri anlamlandırır.

223 Âlûsî, *RM*, c. 4, s. 81-82. Ayrıca bkz. Âlûsî, *RM*, c. 23, s. 83.

224 Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 208.

225 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 47.

226 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 18, s. 199. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 2, 13, 76; c. 3, s. 6-7, 67, 80; c. 6, s. 6; c. 5, s. 48; c. 7, s. 103, 118; c. 9, s. 98; c. 10, s. 2; c. 12, s. 35; c. 17, s. 6; c. 22, s. 157; c. 23, s. 6, 216.

227 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 21, s. 42; c. 23, s. 218.

228 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 2; c. 17, s. 2; c. 29, s. 97.

229 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 329-330, 350.

230 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 12, s. 56.

231 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 5, s. 72.

Kur'an-ı Kerim, belagat ve beyan ilminde otorite olan Araplara, mahir oldukları sahada meydan okumuştur. Âlûsî, Kur'an-ı Kerim'in i'caz yönünü de, âyetleri tefsir ederken ele almıştır. Âyetleri belagat yönleri, teşbih, istiare ve kinaye yönleriyle açıklamıştır. Âyetlerin beyan ve bedî' ilimleriyle ilgili yönlerine değinmiştir. Mesela, "Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler hoşlanmasa da, Allah mutlaka nurunu tamamlamak ister (bundan başka bir şeye razı olmaz)" (Tevbe, 9/32) âyetindeki "nûr" için 'istiâre tasrihiyye', 'nûrun Allah'a izâfesi' ise 'karîne içindir', "söndürmekten" maksat ise, "red ve yalanlamadır" der. O halde mana "Allah'ın tevhidinde ve tenzihinde delalet eden şeyleri inkâr ederler" şeklinde olur.²³²

C. Arap Şiiriyle Âyetleri Açıklaması

Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*'sinde eski Arap şiirindeki anlam inceliklerini dikkate alır ve şiirden önemli ölçüde yararlanır:

Âyetleri yorumlarken âyetlerde geçen bazı kelimelerin daha iyi anlaşılabilmesi için şiirden; özellikle de Cahiliye dönemi Arap edebiyatı şiirlerinden örneklere yer verir. Bunu yaparken çoğunlukla el-A'şâ, Hansâ, Lebîd, Kays b. Zerîh gibi alıntı yaptığı birçok şairin ismini verir.²³³ Mesela Saffât sûresinin 158. âyetini yorumlarken "cin" kelimesinin bir "melek" türü anlamında kullanımına el-A'şâ'nın bir şiirini delil olarak sunar:²³⁴

وسخر من جن الملائك تسعة قياما لديه يعملون بلا أجر

Meleklerin cinlerinden dokuzunu hizmetine verdi

Onlar, O'nun huzurunda ücret almadan çalışırdı.

Şûrâ sûresinin 7. âyetinin tefsirini yaparken Hz. Muhammed (s.a.s.)'in yaratılış itibariyle âlemlerin ilki olduğuna yönelik hakikati İbnu'l-Fâriz'in şiiriyle delillendirir:

وإني وإن كنت ابن آدم صورة فلي فيه معنى شاهد بأبوتي²³⁵

Her ne kadar sureta Âdem'in oğlu isem de Ben

Benim babalık konumunda olduğumun şahidi var!

232 Âlûsî, *RM*, c. 10, s. 85. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 2, s. 5; c. 6, s. 19; c. 7, s. 89-90, 142; c. 9, s. 92, 147; c. 10, s. 2; c. 19, s. 105-106; c. 20, s. 46; c. 23, s. 2

233 Diğer birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 8, 40, 42, 60, 62; c. 5, s. 7, 13, 18; c. 6, s. 33-34; c. 7, s. 113; c. 8, s. 141; c. 21, s. 21, 22; 42.

234 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 230.

235 Âlûsî, *RM*, c. 25, s. 60.

Âlûsî şiiire o kadar önem verir ki; bazen kendi benimsemediği, hatta muhatabını sakındırdığı bir görüşü paylaşırken bile bu metoda başvurur. Mesela onun, İbn Arabî'nin vahdet-i vücud nazariyesine yönelik dizelerini bu bağlamda değerlendirebiliriz:

ما آدم في الكون ما ابليس   ما ملك سليمان وما بلقيس
يا من هو للقلوب مغناطيس²³⁶   الكل اشارة وأنت المعنى

Kâinatta ne Âdem var, ne İblis!

Ne mülk-i Süleyman, ne de Belkıs!

Her şeyler işaret, Sen mana!

Ey O; gönüllere mknatsız!

Müfessir Âlûsî bazen de *كما قيل* , *كما في قوله* , *كقولہ* , *قال الشعرا* , *قال الشاعر* , *قال الشاعرا* , *كقولہ* , *كما في قوله* , *كما قيل* gibi ifadeler kullanarak istiḥşadda bulunduğu şiiirin şairine işarete bulunmaz.²³⁷

D. Sebeb-i Nüzûl ile Âyetleri Açıklaması

Bir âyetin tefsirinde sebeb-i nüzûlün anlatımı önemlidir. Âyetlerin nüzûl sebebini bilmek, onların manalarını anlamada mühim rol oynar. Nüzûl sebebi bilinmediği takdirde, âyetin yanlış anlaşılabilme ihtimali yüksektir. Sebeb-i nüzûl, okuyucunun kendisinin ışığı altında âyetin manasını anlayacağı ve sanki Kur'an-ı Kerim âyetlerinin nazil olduğu ortamda yaşadığını hissedeceği bir hava meydana getirir.

Âlûsî, tefsirinde sebeb-i nüzûle büyük önem ve yer verir.²³⁸ Esbab-ı nüzûle yönelik ifadeleri takdimde *نزلت هذه الآية* , *نزلت في* , *نزلت* , *سبب نزول الآية* gibi kavramları kullanır. Esbab-ı nüzûle yönelik birden fazla rivayeti aktarıken ise *اختلف في سبب* ve *اختلف في سبب النزول* gibi cümleler kullanır.

Âlûsî, aktardığı nüzûl sebebiyle ilgili rivayetler arasında tercihte bulunur.²³⁹ Mesela, *"Vay haline o kimselerin ki, Kitabı elleriyle yazıp, az bir paraya satmak için, 'Bu Allah katındandır', derler. Ellerin yazdığından ötürü vay haline onların!"* (Bakara, 2/79) âyet-i kerimesini tefsir ederken bu âyetin

²³⁶ Âlûsî, *RM*, c. 25, s. 9-10.

²³⁷ Örnek için Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 6, s. 33, 36; c. 7, s. 34, 37, 102, 109; c. 21, s. 43, 62, 72, 91; c. 22, s. 13.

²³⁸ Örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 2, s. 2, 26, 29, 38, 43, 100, 103, 105; c. 3, s. 13, 79; c. 4, s. 27, 33, 49-50, 74-75; c. 5, s. 24, 30, 38; c. 6, s. 193; c. 7, s.18; c. 8, s. 110; c. 9, s. 113; c. 10, s. 2, 148; c.

11, s. 20; c. 12, s. 170; c. 14, s. 12; c. 15, s. 97-98; c. 17, s. 168; c. 18, s. 194; c. 20, s. 41; c. 21, s. 9,

11, 64-65; c. 22, s. 192; c. 23, s. 30, 75; c. 30, s. 39.

²³⁹ Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 6, s. 60.

“Rasulullah’ın kendi kitaplarında yer alan peygamberlik sıfatının baki kalması halinde, başkanlıklarının gideceği korkusuna kapıldığı için onları tahrif eden Yahudi bilginleri hakkında nazil olduğu” görüşünü والآية نزلت ifadesiyle önceler. Bu âyetin “herhangi bir peygambere iman etmeyen ve hiçbir kitaba tabi olmayan elleriyle bir kitap yazıp dilediklerini helal, dilediklerini haram sayan kişiler hakkında” ya da “Hz. Peygamberin vahiy kâtiplerinden olan Abdullah b. Serh hakkında nazil olduğu”na yönelik diğer rivayetleri ise قيل formunda aktarır.²⁴⁰

Rûhu'l-meânî'de yer alan sebab-i nüzûl ile ilgili rivayetlerin birçoğu sahabe-den Abdullah b. Abbâs'a²⁴¹ isnat edilmektedir. Bu rivayetlerden bazılarının Abdullah b. Mesud, Kelbî, Sa'd b. Ebî Vakkas, Ebû Hureyre, Bera b. Azib ve Enes b. Malik'e isnat edildiği görülmektedir. Ayrıca tabiinden Mucahid, Dahhâk, İkrime, Hasan-ı Basri, Katade ve Mukatil de rivayetleri aktarılan isimler arasındadır.

Âlûsî, çoğu kez sebab-i nüzûle dair rivayet zincirini zikrederken bazen de senet vermeden *على ما قيل ما روى²⁴³ قيل نزلت²⁴²، حكى بعضهم في سبب نزول الآية²⁴⁴ ve قيل²⁴⁵ قال بعضهم* gibi ifadelerle bu rivayetleri nakleder.

Son olarak Âlûsî'nin; bir âyetin hükmünün, sadece o âyetin nüzûlüne vesile olan olay ya da kişileri kapsamayacağını / onlarla sınırlı kalmayacağını²⁴⁶ ve kıyamete kadar geçerli olacağını²⁴⁷ ifade etmesi Kur'an'ın evrenselliğine vurgu yapması açısından son derece önemlidir.

E. Kıraatlerle Âyetleri Açıklaması

Âlûsî, tefsirinde kıraatlere de büyük önem verir.²⁴⁸ Sadece mütevatir kıraatler ile sınırlı kalmaz, kelime ve âyetin tefsirinden sonra, “mütevatir”, “fasih” veya “şâz” ayırımına dikkati çekerek vârid olan tüm kıraatlere değinir. Mesela, قَطَّعْنَاهُمْ (A'râf, 7/160) lafzının, şeddeli ve şeddesiz olarak okunabileceğini ifade ettikten sonra, âyetin “şeddeli” okunuşunun “mütevatir” olduğunu vurgular.²⁴⁹

240 Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 303-304.

241 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 2, 29, 38, 43, 100; c. 3, s. 13, 79; c. 5, s. 30; c. 6, s. 193; c. 7, s. 18; c. 10, s. 148; c. 20, s. 41; c. 21, s. 64; c. 22, s. 192.

242 Âlûsî, *RM*, c. 14, s. 80.

243 Âlûsî, *RM*, c. 2, s. 26, 100; c. 10, s. 148; c. 21, s. 143; c. 23, s. 75.

244 Âlûsî, *RM*, c. 21, s. 156.

245 Âlûsî, *RM*, c. 5, s. 24.

246 Âlûsî, *RM*, c. 5, s. 72.

247 Âlûsî, *RM*, c. 5, s. 71.

248 Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 82; c. 5, s. 79; c. 8, s. 14; c. 19, s. 19, 46, 48.

249 Âlûsî, *RM*, c. 9, s. 87. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 83; c. 11, s. 84.

Mütevâtir kıraatleri sadece “seb’a” bağlamında değil “kıraat-i aşere” bağlamında ele alır. Ayrıca bazen “kıraat-i aşere”ye mesnet teşkil eden sahabe ve tâbiin okuyuşlarını kıraat imamlarının ismiyle birlikte zikreder. Gerek mütevâtir gerek şâz kıraatleri ifade ederken literatüre ait bazı kavramlar kullanarak konuyu belirli bir formatta sunar. Âlûsî’nin mütevâtir kıraatleri nitelendirmek için kullandığı kavramları şu şekilde ele almamız mümkündür:

Bazen sadece kıraat imamının ismini telaffuz eder,²⁵⁰ kıraat imamlarının râvileri arasında farklılık bulunması halinde *أبو بكر عن عاصم*²⁵¹ *قرأ ابن كثير برواية قنبل* şeklinde râvilere ait farklılıkları da verir. Mütevâtir kıraatler için bazen *قرأ السبعة*²⁵⁴, bazen *قراءة الجمهور / قراء الجمهور*²⁵⁵, *قرأ الباقون*²⁵⁶, *قرأ الكوفيون*²⁶⁰ ve nadiren de *قرئ*²⁶¹ kavramlarını kullanır.

Âlûsî’nin şâz kıraatleri nitelendirmek için kullandığı kavramlar ise şunlardır:

Bazen sadece *قرأ الحسن البصري*²⁶² *قرأ زيد بن علي*²⁶³ *قرأ الأعمش*²⁶⁴ gibi açıkça imamın ismini zikreder, bazen *قرئ شاذا*²⁶⁵ *قرئ في الشواذ / قرئ*²⁶⁶ bazen de *قرأت فرقة*²⁶⁷

250 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 94, 107, 150; c. 2, s. 10, 35, 42, 45; c. 3, s. 98; c. 6, s. 5, 205; c. 8, s. 2, 14, 44.

251 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 92.

252 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 2, s. 63; c. 6, s. 67; c. 8, s. 23, 30; c. 9, s. 68.

253 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 7, s. 10; c. 9, s. 22.

254 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 8.

255 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 91, 94, 125, 148; c. 3, s. 93; c. 4, s. 82; c. 5, s. 19, 30, 39; c. 9, s. 19; c. 11, s. 210; c. 12, s. 14, 183; c. 15, s. 112, 312; c. 20, s. 39; c. 21, s. 59.

256 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 107; c. 2, s. 7, 99; c. 8, s. 10; c. 9, s. 68; c. 1, s. 16; c. 18, s. 198.

257 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 147; c. 14, s. 62.

258 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 8, 22; c. 12, s. 39; c. 13, s. 10, 39; c. 16, s. 286; c. 20, s. 34.

259 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 83, c. 3, s. 68.

260 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 130; c. 5, s. 178; c. 11, s. 63.

261 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 2, s. 163; c. 4, s. 55, 76; c. 6, s. 22.

262 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 74; c. 2, s. 29, c. 3, s. 61; c. 4, s. 41; c. 5, s. 29; c. 6, s. 37, 58; c. 7, s. 51; c. 8, s. 7; c. 13, s. 43.

263 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 2, s. 17; c. 9, s. 76; c. 12, s. 194; c. 22, s. 21.

264 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 76; c. 5, s. 39; c. 6, s. 177; c. 8, s. 35; c. 12, s. 13; c. 14, s. 33; c. 15, s. 106; c. 16, s. 248; c. 17, s. 50.

265 Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 81; c. 2, s. 7, 64, 165; c. 3, s. 2, 96, 104; c. 4, s. 26, 71, 83 c. 5, 14, 16; c. 6, s. 54; c. 9, s. 61; c. 11, s. 7, 83, 86.

266 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 13, s. 150; c. 9, s. 40.

267 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 14, s. 179; c. 15, s. 15; c. 16, s. 286.

بعضهم قرأ²⁶⁸ lafzı ile bazen de Hz. Ali,²⁶⁹ Hz. Ömer,²⁷⁰ İbn Mes'ud²⁷¹ ve İbn Abbas²⁷² gibi sahabeye ait isimlerle zikreder.

Âlûsî, kıraatleri sadece anlam boyutunu ilgilendiren kelimedeki yapısal değişiklikler / ferş açısından ele almakla kalmaz; ibdal,²⁷³ imale²⁷⁴ ve işmam²⁷⁵ gibi manaya etki etmeyen fonetik değişiklikler / usul açısından da ele alarak kıraat kitaplarındaki gibi sistematik bir metot kullanır.

F. İşârî Yaklaşımınla Âyetleri Açıklaması

Âlûsî'nin tefsirinde zahir mana hâkim ve önceliklidir. Nitekim O, "Zahire aykırı olan her 'bâtın' batıldır."²⁷⁶ diyerek zahiri manayı, bâtını kabulde mihenk olarak kabul etmektedir.

Âlûsî, âyetlerin zahiri ile ilgili sözünü tamamladıktan sonra, yer yer tefsire işârî bir yaklaşım getirir. Üstelik yaptığı bu işârî yorumları için özel bazı kavramlar kullanılarak konuyu sistematik bir biçimde ele alır; genellikle *باب الإشارة في الآيات* ²⁷⁷ ifadesini kullanırken bazen de *باب الإشارة والتأويل* ²⁷⁸ ve *ومما قاله أرباب الإشارة* ²⁷⁹ gibi ifadeler kullanarak, rumuz ve işaretler yoluyla çıkarılan bazı manalara ve âyetlerin inceliklerine, tasavvufî bir neşve ile işaret eder, bu sebeple de bazı âlimler Âlûsî'nin tefsirini, işârî tefsirler grubundan kabul ederler.²⁸²

Rûhu'l-meânî'de işârî yaklaşımlarla açıklanan âyetlere örnek olarak şu ayeti ele alabiliriz:

268 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 2, s. 45.

269 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. , 14, 39; c. 5, s. 16; c. 9, s. 63, 90; c. 10, s. 145; c. 18, s. 197.

270 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 6, s. 6.

271 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 2, s. 26, 45; c. 3, s. 66; c. 5, s. 24; c. 6, s. 177; c. 9, s. 99; c. 22, s. 206.

272 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 61, 68; c. 5, s. 15; c. 7, s. 31; c. 11, s. 211.

273 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 115, 130.

274 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 9, s. 23.

275 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 13, s. 193.

276 Âlûsî, *RM*, c. 5, s. 62.

277 Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 90, 250, 254; c. 2, s. 72, 104, 163; c. 3, s. 11, 71, 91, 103; c. 4, s. 30, 52, 79; c. 5, s. 35, 103, 156, 180; c. 6, s. 20, 46, 67, 90, 186; c. 7, s. 6, 33, 73, 107, 139, 165; c. 8, s. 23, 39, 72, 97, 129, 161; c. 9, s. 40, 85, 109, 155, 182; c. 10, s. 28, 105, 140; c. 11, s. 24, 122; c. 12, s. 17, 76, 122, 130, 168; c. 13, s. 259; c. 14, s. 260; c. 15, s. 50, 124, 307; c. 16, s. 22, 95; c. 17, s. 56, 212; c. 20, s. 40; c. 21, s. 15, 63.

278 Âlûsî, *RM*, c. 2, s. 24.

279 Âlûsî, *RM*, c. 25, s. 60.

280 Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 152.

281 Âlûsî, *RM*, c. 25, s. 60.

282 Bkz. Bilmen, *a.g.e.*, s. 569; Zürkânî, *Menâhil*, c. 1, s. 552; Zehebî, *a.g.e.*, c. 1, s. 361.

“*Hani sizden sapasağlam söz almıştık, Tûr’u da üstünüze kaldırmıştık. Size verdiğimiz kitabın hükümlerini kuvvetle tutun, onlarla amel etmek lüzumunu hatırlayın. Ta ki, sakınmış olasınız.*” (Bakara, 2/63) âyetinin tefsirini müteakiben, şöyle bir işârî yaklaşımda bulunur: “Hani, fiil ve sıfatların tevhibi olarak akli delillerle sizden sapasağlam söz almıştık. Üzerinize de ‘akıl’ Tûr’unu dikmiştik. Ta ki, manalarını ve sözlerini anlayasınız. Yüce Allah “Tûr” ile kalp durumunda olan Musa’ya ve irşat etme ortamında onu, gerekli olan üst makam ve hâkimiyetine işaret etmiştir.” Dedi ki, “Alın, kabul edin. İyiyi kötüden ayıran akıl kitabından ‘size verdiğimizizi’. Ondaki hikmet, bilgi, ilim ve kuralları anlayın ki, şirk, cehalet ve fâsıklıktan korunasınız.” Ama sonra siz bundan yüz çevirip süflî yöne yöneldiniz. Şayet Allah’ın, size bir müddet mühlet verme hikmeti olmasaydı, hemen cezalandırılacaktınız, büyük musibete uğrayacaktınız.²⁸³

Âlûsî’nin, cehennemi (Bakara, 2/206), zindanda kalmak,²⁸⁴ hevâyı (Bakara, 2/253), kılıç,²⁸⁵ Allah’ın kürsisini (Bakara, 2/255), ariflerin kalbi,²⁸⁶ Nemrud’u (Bakara, 2/258), nefis-i emmâre,²⁸⁷ kadınları (Âl-i İmrân, 3/14), nefisler,²⁸⁸ azabı (Âl-i İmrân, 3/21), ilâhî huzurdan kovulmak,²⁸⁹ ırmakları (Nahl, 16/15) âlimler, yolları mürşidler,²⁹⁰ bol rızık (Hac, 22/50), ledünnî ilim,²⁹¹ iki denizi (Fâtır, 35/12), vehbî ilim ve kesbî ilim²⁹² olarak değerlendirmesi onun âyetlere getirdiği işârî açıklamalarından bir kaçıdır.

Âlûsî’nin işârî açıklamaları tefsirinin ilk cüzlerinde daha çokken sonlara doğru azalan bir seyir izleyerek devam eder. İşârî açıklamalar getirdiği âyetlerin akabinde “Kastedilene en iyi bilen Yüce Allah’tır” diyerek ve konu ile ilgili veciz bir dua yaparak tefsiri tamamlar.²⁹³

G. İtikadî, Fıkî ve Tasavvufî Konulara Yaklaşımı

Âlûsî, sefeye büyük bağlılığı bulunan ve Ehl-i sünnetin görüşlerin benimseyen bir âlimdir. Şia inancının yaygın olduğu Irak’ta yetişmiş olması, onu

283 Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 282. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 11-12, 31; c. 5, s. 78; c. 8, s. 23-24, 39-40; c. 9, s. 54-55, 85-87, 208-209; c. 10, 28-30, 39-40; c. 24, s. 37-38, 93, 94.

284 Âlûsî, *RM*, c. 2, s. 105.

285 Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 12.

286 Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 12.

287 Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 25.

288 Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 103.

289 Âlûsî, *RM*, c. 3, s. 119.

290 Âlûsî, *RM*, c. 24, s. 160.

291 Âlûsî, *RM*, c. 17, s. 212.

292 Âlûsî, *RM*, c. 22, s. 208.

293 Âlûsî, *RM*, c. 8, s. 25.

tefsirinde bu konulara yer vermeye; bu görüşleri tetkik ve tenkit etmeye sevk etmiştir. Bu sebeple, Şia'nın muhalif görüşlerine *Rûhu'l-meânî*'sinde yer vermiş; onların görüşlerini tenkite tabi tutmuş ve Ehl-i sünnet'in müdafii olmuştur. Şia'dan birçok kimsenin Hz. Ali'yi, peygambere üstün addetmesini eleştirmiş; onların bu tutum ve davranışlarının asılsız haberlerden ve mesnetsiz fikirlerden kaynaklandığına dikkat çekmiştir.²⁹⁴ Âlûsî, çocuklarına da, en doğru ve en sağlam akide olduğu için, yaşantılarında selef akidesine sarılmaları hususunda nasihatlerde bulunmuştur.²⁹⁵

Müfessir Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* de çoğunlukla Mutezile ve Şia gibi Ehl-i sünnet'e muhalif olan mezhep ashabının görüşlerini çürütür.²⁹⁶ Mesela *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır."* (Bakara, 2/7) âyetini tefsir ederken: *"Mühürleme"* nin Ehli sünnet'e göre Allah'a (c.c.) isnat edilmesini ve bu âyette Mutezile'nin benimsediği görüşü zikreder. Mutezile'ye bu konuda cevap verme ve itizalî görüşlerine uygun tevillerini çürütme hususlarında sözü burada zikredilmeyecek kadar uzatır.²⁹⁷

"Bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman, hemen dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır. Allah (c.c.) rızık verenlerin en hayırlısıdır" (Cum`a, 62/11) âyetini tefsir ederken: *"Şia bu âyet sebebiyle sahabeye saldırıyor; özellikle Rasulullah ile birlikteyken, dinin direği ve birçok ibadetten faziletli olan namazdan yüz çevirmeleri sebebiyle dünyalarını âhiretlerine tercih ettiklerini ve bunu da defalarca yaptıklarını söylüyor"*. Bu iddiaya Âlûsî şöyle cevap verir: *"Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Aşere-i Mübeşşere'nin diğerleri Rasulullah'ın etrafından dağılıp kervana gitmemişlerdi, üstelik bu hadise henüz toplumun çoğunun tamamen şeriatın adabıyla bezenmemiş oldukları Hicret'in ilk günlerinde meydana gelmişti. O günlerde Medine halkına açlık ve pahalılık isabet etmişti, dağılıp gidenler şayet Rasulullah'ın huzurundan ayrılmazlarsa başkalarının alış-veriş yapmaları sebebiyle kendilerine azık kalmayacağından korkmuşlardı. Bu davranışları sebebiyle Yüce Allah, onları cehennem ile tehdit etmemiş, en fazla onları kınamış, onlara vaaz ve nasihat etmiştir. "Onlar bunu defalarca yapmıştı" rivayetine gelince; bununla "Beyhaki'nin 'Şua`bü'l-İman'ında Mukatil b. Ebî Hayyan'dan yaptığı: Onlar bunu üç kez yapmışlardı" rivayeti kastediliyorsa; "Hadisçiler nazarında böyle rivayetlere değer verilmez ve*

294 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 11, s. 179.

295 Âlûsî, *Makâmât*, s. 3-4.

296 Zehebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 356.

297 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 132-135.

güvenilmez. Kastettikleri rivayet başkası ise o halde onu açıklayıp, sıhhatini tespit etsinler, bu nerede!”. Özetle: “Müslümanlıklarının henüz başında, bazılarından meydana gelen bu olay sebebiyle, tüm sahabeye saldırmak açık bir akılsızlık ve tam bir cahilliktir” der.²⁹⁸

Âlûsî, fıkîhî açıdan Şafîî mezhebine mensuptur. Fıkîh ilminde büyük ihtisas sahibidir. Birçok meselede Hanefî mezhebine tâbi olmuş, son günlerinde içtihadı temayül göstermiştir.²⁹⁹ Fıkîh ilmindeki iktidarını göstermesi açısından Bağdat'ta Hanefî müftülüğü görevini ifa etmesi³⁰⁰ yeterli ve canlı bir örnektir.

Âlûsî, fıkıhtaki derin bilgisini, tefsirine de yansıtmıştır. Ahkâm âyetlerinin tefsirinde fukahanın görüşlerini ve delillerini zikretmiş, bunu yaparken de bizzat bir mezhebin taassubunda kalmamıştır. Aksine kendini tercih ve tefnîd makamında adil bir hakem olarak görmüştür.³⁰¹ Zikrettiği görüş ve delillerden sonra “Bence doğru olan...” (والحق عندي)³⁰² diyerek kendi tercihini belirtmiştir. Mesela “Oysa Süleyman küfre gitmemiştî. Fakat o şeytanlar küfre gittiler” (Bakara, 2/102) âyetinde Şafîî ve Hanefî mezheplerinin görüşlerini aktardıktan sonra kendi tercihini ortaya koymuştur.³⁰³

Âlûsî, Nakşibendî tarikatına mensuptur. Şeyh Hâlid Nakşibendî'den tasavvuf dersleri almıştır³⁰⁴. Çocuklarını da mutasavvıflar hakkında hüsn-i zanna davet etmiştir.³⁰⁵ Yeri geldikçe tefsirinde tasavvuf konularına da değinmiş; Şeyh Abdulkadir Geylânî, İbn Arabî, Gazzâlî, Cüneyd-i Bağdadî ve hocası Hâlid Nakşibendî Hazretleri gibi büyük tasavvuf erbabının sözlerine yer vermiştir.³⁰⁶

Tasavvufta öylesine derinleşmiş ve tasavvufla öylesine bütünleşmiştir ki, mutasavvifenin görüşlerini özetleyerek naklederken, bazen okuyucu bu görüşlerin kendisine ait olduğunu zanneder.³⁰⁷ Âlûsî tefsirinin bazı yerlerinde vahdet-i vücûd nazariyesinden de bahseder,³⁰⁸ Âlûsî'ye göre bu nazariye, akıl ötesi ve Rasulullah tarafından bilinen ilâhî sırlardandır.³⁰⁹

298 Âlûsî, *RM*, c. 28, s. 108; ayrıca bkz. Âlûsî, *RM*, c. 8, s. 40.

299 Bilmen, *a.g.e.*, s. 567.

300 Bkz. Âlûsî, *Çarâib*, s. 25; Azzâvî, *a.g.e.*, s. 28.

301 Abdulhamid, *a.g.e.*, s. 294.

302 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 6, s. 59; c. 8, s. 17.

303 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, 339-340. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 8, s. 15-17; c. 10, s. 2-5.

304 Âlûsî, *Çarâib*, s. 18.

305 Âlûsî, *Makâmât*, s. 3-4.

306 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 9, 75; c. 5, s. 76; c. 13, s. 259; c. 16, s. 19, 22.

307 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 5, s. 75-77; c. 10, s. 9-10.

308 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 15, s. 124-125; c. 25, s. 9-10

309 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 6, s. 190.

H. İsrailî Haberlere Karşı Tutumu

Âlûsî tefsirinin en bariz özellikleri arasında kanaatimizce; rivayetleri incelemesi, İsrailiyatı eleştirmesi, haberleri tetkik etmesi ve bu haberlerdeki yanlış bilgileri kabul etmemesi yer alır.

Âlûsî *Rûhu'l-meânî'si*nde, birçok müfessirin tefsirine doldurduğu İsrailî ve yalan haberlere karşı tenkitçi bir tutum sergiler.³¹⁰ İsrailî haberleri naklederek, akl-ı selimin kabul etmeyeceği yalan haberlere okuyucuyu muttali kılmak ister. Sonra da âlimlerin bu yalan haberleri çürüten değerlendirmelerini nakleder. Mesela “‘Üc b. Unuk” meselesini anlattıktan sonra, bu hurafeli kıssanın Yahudi uydurması olduğu ve bu rivayetin sahih bir rivayet olmadığına dair İbn Kayyım el-Cevziyye'nin görüşlerini ve bu konuyu mütekaddim ulemanın inkârlarını anlatır. Sonra da İsrailî haberlere karşı kendi yaklaşımını İbn Kayyım'ın şu sözleriyle özetler “Burada esas şaşılacak olan bu hadisi uyduran ve Allah yalan isnat eden kişinin cüreti değil, açıklama yapmadan tefsir kitaplarına ve diğerlerine alan kişilerin tutumudur”.³¹¹

İsrailî haberleri Kur'an ve hadis eksenli kritiğe tabi tutar. Mesela, Bakara sûresinin 127. âyetinin tefsirinde; Kâbe'nin tarihi ve yapımıyla ilgili haberleri naklederek bu İsrailî kaynaklı bilgilerin doğruluğunu kabul etmediğini ifade eder. Bu bağlamda Hz. Âdem'in (a.s.) kaç kez haccetmiş olduğu, Hz. İbrahim'in (a.s.) Kâbe'yi ne ile inşa ettiği ve yapımı esnasında kendisine kimin yardım ettiği, Hacerü'l-Esved'in nereden geldiği gibi meselelerin Kur'an-ı Kerim ve sünnet-i nebevîde yer almadığını ve nihayet kaynağı İsrailî olan bu haberlerin Kur'an ve sünnetle çeliştiğini ifade eder.³¹²

Âlûsî'nin, zaman zaman “bu tür bilgilere meraklı olan okuyucuların isteklerini karşılamak” maksadıyla bazı rivayetleri kritiğe tabi tutmadan naklettiği de görülür.³¹³

I. Diğer Bazı Meselelerdeki Tutumu

Âlûsî, tefsirinde ayrıca “sûreler arasındaki münasebet”e, “yeminler”e, “astronomi ve tabiat ilimlerine” ve “felsefî” konulara yer verir.

Sûreler ve âyetler arası irtibat kurulabilmesi âlimler arasında farklı görüşlerin ileri sürüldüğü hususlardandır. Âlûsî'nin, sûrelerin dizilimi konusundaki

310 Âlûsî tefsirinde İsrailiyat ile ilgili bilgi için bkz. Mehmet Ergün, “Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî Tefsirinde Âdem ve Yaratılış Kıssası Çerçevesinde İsrâiliyyât”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta 2006.

311 Âlûsî, *RM*, c. 6, s. 86-87.

312 Âlûsî, *RM*, c. 1, s. 384. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 4, s. 180-181; c. 12, s. 50.

313 Bz. Âlûsî, *RM*, c. 27, s. 82.

görüşü cumhur ile paralellik arz eder; Âlûsî'ye göre sûrelerin dizimli tevkâfidir.³¹⁴ Bu sebeple de tefsirinde, sûreler arası insicam ve tenasübe yer verir:

Mesela, Hümeze Sûresi'nde, "*insanları dil ile çekiştirme*" (hemz) ve "*kaş ve göz işaretiyle alay etme*" (lemz)'i inkârcıların hilelerinin bir türü olarak ifade ettikten sonra, bu grubun dumura uğrayacağını "Fil sahiplerinin" tuzaklarının boşa çıkmasına işaret ederek, bu iki sûre (Hümeze ve Fil) arasında ilgi kurar.³¹⁵

Âlûsî, bazen de *مناسبة الآية لما قبلها*³¹⁷, *وجه الربط على ما تقدم*³¹⁶, *وجه ارتباط هذه الآية بما قبلها*³¹⁸ başlıklarıyla bir âyetin kendisinden önceki âyetle münasebetine değinir.

Âlûsî, tefsirinde Kur'an-ı Kerim'deki yeminlere de işaret eder. Mesela, "*De ki: 'Evet, Rabbim hakkı için o gerçektir. Siz onu önleyemezsiniz.'*" (Yûnus, 10/53) âyetini tefsir ederken Yüce Allah'ın bu âyette "Zât-ı Ulûhiyetine" yemin etmesine;³¹⁹ "*Senin ömrüne yemin olsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlar*" (Hicr, 15/72) âyetini tefsir ederken cumhur-i müfessirine göre "Peygamber'in ömrüne" yemin etmesine işaret eder.³²⁰

Astronomi ve tabiat ilimlerine dair bazı faydalı konuları lüzumsuz teferruata girmeden ve kesin bir hüküm koymadan ele alır.³²¹ Mesela çekim kanununun, gezegenler³²² ve yıldızlardan bahseder.³²³

Felsefî konularda tafsilata girmese de Allah'ın zat ve sıfatları hakkında ilahî kitaplara ve peygamber sözlerine itibar etmeyen ve sadece felsefî yaklaşımlarla konuyu değerlendirmeye çalışan filozofları tenkite tabi tutar. Bazı müfessirleri de, tefsirlerini felsefe ile doldurduğu için eleştirir. Bu ilimlere ait faydalı konuları ise açıklamaktan kaçınmaz.³²⁴

314 Âlûsî, *RM*, c.1, s. 27.

315 Âlûsî, *RM*, c. 30, s. 232. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 6, s. 48; c. 9, s. 157-158; c. 18, s. 2; c. 21, s. 16-17, 65; c. 30, s. 2, 85, 200.

316 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 12, s. 26; c. 23, s. 213.

317 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 14, s. 194.

318 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 6, s. 3.

319 Âlûsî, *RM*, c. 11, s. 136.

320 Âlûsî, *RM*, c. 14, s. 76. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 23, s. 64; c. 30, s. 23, 119, 147.

321 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 11, s. 67- 69.

322 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 29, s. 7-8.

323 Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, *RM*, c. 15, s. 29; c. 17, s. 41; c. 23, s. 9-10, 11-15; c. 30, s. 9-11, 49-50, 78.

324 Bkz. Âlûsî, *RM*, c. 21, s. 114.

Sonuç

XIX. yüzyılda Bağdat'ta yaşamış köklü, mütedeyyin ve âlim bir aileye mensup olan Âlûsî, çok yönlü bir ilim adamı ve önemli bir müfessirdir. Arap dilinin çeşitli sahaslarında, tefsir, hadis, fıkıh ve usul bilgisi gibi naklî, kelâm, felsefe, mantık ve astronomi gibi aklı ilimlerde icazetler almıştır. Müfessir Âlûsî, Osmanlı'nın son dönemlerinde Bağdat ilim dünyasına hareket getirmiştir. Sosyal hayatta bulunduğu ortama canlılık katmış, hayatın birçok sahasında aktif rol üstlenmiş; verdiği fetvalarla toplumun problemlerine çözümler üretmeye çalışmış, irşat faaliyetlerinde bulunmuş, ders okutmuş, birçok ilmî eser telif etmiş ve geride bıraktığı külliyyatı, ilmî kudret ve otoritesini ortaya koyduğu bir Kur'an tefsiri ile taçlandırmıştır.

Âlûsî köklü ve çok yönlü ilmi kişiliğiyle rivayet ve dirayet ilimlerinin inceliklerini tefsirine yansıtmış ve *Rûhu'l-meânî'*sinde farklı tefsir metotları uygulayabilmiştir. Müfessir bu önemli eserinde, rivayet tefsir geleneğini çizgisini takip etmiş ve Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri yöntemini âyetleri açıklama ilkelerinden ilki olarak değerlendirmiştir. Ayrıca âyetleri açıklama sadedinde birçok rivayet nakletmiş ve rivayetlerin naklinde temel tefsir kaynaklarına ve hadis kitaplarına müracaat etmiştir. Fakat Âlûsî'nin tefsirinde dikkat çeken en önemli hususlardan biri Arap dili, belagati ve şiir merkezli bir dirayet metodu benimsemesi ve incelediği konularda ele aldığı görüş ve delillerden sonra, والحق عندى , والحق عندي , والأقرب عندى ve أقول و أقول ifadeleriyle yaptığı tercihlerle dirayeti merkeze alan akılcı metodu olmuştur. Âlûsî *Rûhu'l-Meânî'*sinde; rivayet geleneğinin takipçisi olarak naklî, yorum mahareti sergileyerek akli yaklaşımlara yer verirken, ayrıca Kur'an ibaresinden anlaşılan mana ile işaret yoluyla elde edilen manayı bütünlüştürme gayreti içerisinde olmuştur.

Müfessir Âlûsî, Kur'an-ı Kerim'in âyetlerinin açıklanması ve manalarının anlaşılmasında Kur'an'ı, Kur'an ve hadisle açıklamaya özen göstermiş, sebab-i nüzûle yer vermiştir. Arap dili ve şiiriyle Kur'anî lafızların anlamlarını, belagete vurgu yaparak da âyetlerin anlaşılmasını ve ifade maksatlarını tespiti hedeflemiştir. Müfessir, dil incelemelerinin ardından kıraat farklılıklarını ele alarak âyetlere açılım katmıştır. Kendine özgü işârî yaklaşımlarla âyetlere tasavvufî bir neşve getirmiştir. Âyetler ve sûreler arası tenasübe dikkat çekmiştir. İsrailî haberleri tetkik etmiş, bu haberlerdeki yanlış bilgileri eleştirip reddetmiştir. Ancak tenkide tabi tutmadan bazı rivayetler naklettiği de olmuştur. Şia, Mutezile gibi akımların mesnetsiz görüşleri karşısında Ehl-i sünnet'in müdafii olmuştur. Felsefî konularda ayrıntıya girmese de filozofların uç fikirlerini tenkide tabi tutmuştur. Astronomi ve tabiat bilimlerine dair geniş malumat vermese de, çağındaki bilimsel gelişmelerden büsbütün uzak kalmamıştır.

Tüm bu özellikleriyle Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî'*si muasır olan ilim otoritelerinin takdirlerini kazanmış, İslam medeniyetinin zengin kütüphanesi içinde

de en çok rağbet gören ve kaynak gösterilen müstesna tefsir kitaplarından biri olmuştur.

Birçok ilim adamının vazgeçilmez kaynakları arasında yer alan *Rûhu'l-meânî*, tefsirde elde ettiği haklı şöhret yanında; özellikle hadis, fıkıh, i'râbu'l-Kur'ân, kıraatler ve esbab-ı nüzul başta olmak üzere birçok açıdan önemli ve kapsamlı bir eserdir.

Müfessir kişiliğiyle meşhur olmuş Âlûsî'nin *Rûhu'l-meânî*'si, rivayetleri kullanma, yorumlama, tercihte bulunma ve birçok tasavvufî yorum içeren işârî yaklaşımlarıyla kıymeti haiz bir tefsir ansiklopedisidir.

Âlûsî ve *Rûhu'l-Meânî*'si

Alican DAĞDEVİREN

Özet

Bu makale, *Rûhu'l-meânî* adlı Kur'an-ı Kerim tefsirinin müellî Mahmûd Şihâbuddin el-Âlûsî'nin hayatı, eserleri ve tefsirini ele alan bir çalışmadır. Bu araştırmada Müfessir Âlûsî'nin ilmi kişiliği ele alınmış, eserinin tefsir literatüründeki yeri ve kendisinden sonraki eserlere kaynaklık edebilecek seviyede olduğu vurgulanmıştır. *Rûhu'l-meânî*'nin çok yönlü ansiklopedik bir tefsir olma özelliği taşıdığı ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âlûsî, İlmi Kişiliği, *Rûhu'l-meânî*, Kur'an, Tefsir

Âlûsî, His Personality and Interpretation: *Rûh Al-Meânî*

Alican DAĞDEVİREN

Abstract

This article is an introduction of in this study I have tried to introduce the life, interpretation and of Mahmud Şihabuddin el-Âlûsî who is the author of *Rûh al-meânî* that is an interpretation of the Qur'an. In this research the scientific personality of author Âlûsî has been exhibited. His work has an important place in the literature of interpretation. It has been stated that in the interpretation can be source for the Works after itself. It is pointed out that *Rûhu'l-Meânî* interpretation is encyclopedical. Work which has wealth contents.

Keywords: Âlûsî, scientific personality, *Rûhu'l-Meânî*, Qur'an, interpretation.